

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ЧЕРНІВЕЦЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ ЮРІЯ ФЕДЬКОВИЧА

Факультет педагогіки, психології та соціальної роботи
Кафедра педагогіки та соціальної роботи

**СОЦІАЛЬНА ПІДТРИМКА ОДИНОКИХ МАТЕРІВ
З ДІТЬМИ В ЧЕРНІВЕЦЬКІЙ ОБЛАСНІЙ КОМУНАЛЬНІЙ
УСТАНОВІ «СОЦІАЛЬНИЙ ЦЕНТР МАТЕРІ ТА ДИТИНИ»**

Кваліфікаційна робота

Рівень вищої освіти – другий (магістерський)

Виконала: студентка 2 курсу 601 групи
спеціальності 231 «Соціальна робота»

Павлюк Марія Василівна

Керівник: кандидат педагогічних наук,
асистент **Андрійчук С.В.**

До захисту допущено
на засіданні кафедри
протокол № _____ від _____ 2023 р.
Зав. кафедрою _____ проф. **Тимчук Л.І.**

Чернівці - 2023

ЗМІСТ

ВСТУП	3
РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ СОЦІАЛЬНОЇ ПІДТРИМКИ ОДИНОКИХ МАТЕРІВ	7
1.1. Соціально-психологічні аспекти самотнього материнства	7
1.2. Основні положення законодавства щодо соціального захисту самотніх матерів	12
Висновки до першого розділу	24
РОЗДІЛ 2. ТЕХНОЛОГІЇ СОЦІАЛЬНОЇ ПІДТРИМКИ ОДИНОКИХ МАТЕРІВ У ЧЕРНІВЕЦЬКІЙ ОБЛАСНІЙ КОМУНАЛЬНІЙ УСТАНОВІ «СОЦІАЛЬНИЙ ЦЕНТР МАТЕРІ ТА ДИТИНИ»	26
2.1. Сучасні технології соціальної роботи з самотніми матерями	26
2.2. Соціальна підтримка самотніх матерів у соціальних центрах матері та дитини (на прикладі Чернівецької обласної комунальної установи «Соціальний центр матері та дитини»)	39
2.3. Соціальний супровід самотніх матерів у Чернівецькій обласній комунальній установі «Соціальний центр матері та дитини»	44
Висновки до другого розділу	52
ВИСНОВКИ	54
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ І ЛІТЕРАТУРИ	57
ДОДАТКИ	62

ВСТУП

Актуальність дослідження. Сім'я є однією з найбільших цінностей, створених людством. Вона виконує багато важливих функцій і має значний вплив на розвиток і функціонування суспільства.

Дослідження сім'ї як соціального інституту, побудови сімейних відносин, їх правового статусу та проблем правового регулювання є важливими напрямками для багатьох вчених, включаючи як зарубіжних, так і українських дослідників.

Особливу групу сімей, що потребують захисту, представляють неповні сім'ї, зокрема одинокі матері. Одинокa мати – це жінка, яка виховує дитину або дітей без партнера або підтримки чоловіка. Ця проблема не нова, але розширення причин її появи на тлі сучасної демографічної та соціально-економічної ситуації в Україні робить цю проблему більш складною і вимагає всебічного вивчення і висвітлення.

Кількість одиноких матерів та їх дітей в Україні зростає. Так, якщо в 2016 році частка дітей, народжених в Україні у жінок, які не перебувають у зареєстрованому шлюбі, становила 25%, то у 2021 році вона перевищила 30%. Значить, щорічно, кожна 4-5 новонароджена дитина стає дитиною з неповної сім'ї, які відносять зазвичай до сім'ї групи ризику [31].

Соціально-економічна ситуація, демографічні зміни та реформи мають значний вплив на життя цих сімей і поглиблюють їх проблеми:

- Економічні труднощі: одинока мати, яка самостійно виховує дітей і забезпечує сім'ю, може стикатися з фінансовими труднощами. Вона може мати обмежені можливості для знайомства з роботою або отримання достатнього рівня доходу для задоволення потреб своєї родини. Це може спричинити бідність та незабезпеченість сімей одиноких матерів.

- Психологічне навантаження: одиноким матерям доводиться поєднувати виховання дітей з виконанням робочих обов'язків, що може викликати

значне психологічне навантаження. Вони можуть стикатися зі стресом, втому, почуттям самотності та важкістю балансування різних ролей.

– Соціальна підтримка: самотнім матерям може бракувати соціальної підтримки і ресурсів, які сприяють полегшенню їхнього становища. Брак житлових умов, доступу до якісної медичної допомоги, дитячого садка або школи, адекватних соціальних послуг може ускладнювати їхнє життя та поглиблювати соціальну нерівність.

– Гендерний аспект: проблема самотніх матерів має суттєвий гендерний аспект, оскільки в основному це жінки, які несуть відповідальність за виховання дітей. Гендерні стереотипи та нерівність можуть ускладнювати їхню ситуацію та унеможлиблювати повне розуміння та визнання проблем, з якими вони зіштовхуються.

– Виховання дітей: в неповній сім'ї виховання дітей має певні особливості, адже відповідальність за догляд та виховання дітей бере на себе здебільшого мати.

Саме тому важливу роль у підтримці самотніх матерів відіграє соціальна робота. Саме вона орієнтована не тільки на вирішення педагогічних, матеріально-побутових проблем, але й на зміцнення внутрішнього потенціалу сім'ї для нормального становища у суспільстві та виконання суспільно значущих функцій.

Стан наукової дослідженості проблеми. Ця проблематика досить складна і має багато аспектів, які досліджували вітчизняні науковці – І. Братусь, С. Вакуленко, М. Волошенко, О. Герега, Л. Гончар, І. Дементьєва, Н. Клімкіна, О. Колечко, О. Кравченко, Л. Лунякова, Є. Пашкова, Л. Повалій, Г. Пастошук, І. Чеховська, Р. Чубук. Дослідники аналізують цю проблему та шукають способи поліпшення життя самотніх матерів, розкривають економічні труднощі, з якими стикаються матері, такі як заробітна плата, зайнятість та доступ до соціальних програм підтримки, здійснюють аналіз законодавства України щодо надання державних соціальних виплат, пільг та інших гарантій самотнім матерям. Вивчають соціальне середовище, у якому

перебувають саодинокі матері, зокрема питання соціальної підтримки, включаючи роль сім'ї, друзів та громадських організацій у наданні допомоги. Організація роботи соціальних служб з саодинокими матерями представлена у дослідженнях О. Іванова, А. Карнаух, О. Кляпець, Т. Кравченко, А. Міхеева тощо.

Спеціальні дослідження, проведені в останні роки в Україні, присвячені проблемі саодиноких матерів з дітьми, нечисленні. Водночас розгляд цієї проблеми досить актуальний, зокрема – для наукового обґрунтування державної політики щодо даної категорії сімей, при розробці соціальними інституціями ефективної соціальної підтримки найбільш вразливих категорій сімей, зокрема на регіональному рівні. Таким чином, надзвичайна актуальність цього питання зумовила вибір теми нашого дослідження **«Соціальна підтримка саодиноких матерів з дітьми у Чернівецькій обласній комунальній установі «Соціальний центр матері та дитини».**

Мета дослідження: теоретично обґрунтувати та практично дослідити питання соціальної підтримки саодиноких матерів у Чернівецькій обласній комунальній установі «Соціальний центр матері та дитини».

Завдання дослідження:

- розглянути соціально-психологічні аспекти саодинокого материнства;
- проаналізувати основні положення вітчизняного законодавства щодо підтримки саодиноких матерів;
- розкрити основні сучасні технології соціальної роботи з саодинокими матерями;
- охарактеризувати соціальний супровід саодиноких матерів з дітьми у Чернівецькій обласній комунальній установі «Соціальний центр матері та дитини».

Об'єкт дослідження: саодиноке материнство як соціальний феномен.

Предмет дослідження: соціальний супровід саодиноких матерів з дітьми у Чернівецькій обласній комунальній установі «Соціальний центр матері та

дитини».

Методи дослідження. Для розв'язання визначених завдань використовувалися загальнонаукові методи дослідження, а саме: теоретичні – комплексний аналіз наукових праць з проблеми, що розглядається, наукових положень психолого-педагогічної, соціологічної літератури – для виявлення сутності понять «одинокі матери», «материнська сім'я»; аналіз правової бази у сфері соціального захисту одиноких матерів; вивчення й аналіз психолого-педагогічної та навчально-методичної літератури з проблеми дослідження; узагальнення науково-теоретичних і дослідних даних для виявлення змісту соціальної роботи із одинокими матерями, метод систематизації знань.

Наукова новизна одержаних результатів полягає в тому, що вперше описано досвід соціального супроводу одиноких матерів з дітьми у Чернівецькій обласній комунальній установі «Соціальний центр матері та дитини».

Практичне значення дослідження полягає у можливості використання результатів дослідження даної роботи студентами при підготовці до семінарських занять із дисциплін соціального спрямування.

Структура роботи. Робота складається зі вступу, двох розділів (у першому розділі два параграфи, у другому – три), висновків, списку використаних джерел і літератури (47 позицій), додатків.

РОЗДІЛ 1.

ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ СОЦІАЛЬНОЇ ПІДТРИМКИ ОДИНОКИХ МАТЕРІВ

1.1. Соціально-психологічні аспекти самотнього материнства

В Україні спостерігається зростання кількості неповних сімей, в тому числі самотніх матерів. За статистичними даними Національної соціальної сервісної служби України при Міністерстві соціальної політики наприкінці 2011 року їх кількість складала 576 тисяч, а на початку 2016 року перевищувала 600 тисяч. У порівнянні з 2016 роком в Україні стало у п'ять разів менше самотніх матерів. Станом на січень 2021 року грошову допомогу від держави отримували 118 тисяч самотніх матерів [30]. Це вдвічі менше, ніж було роком раніше. Проте, це не значить що самотніх матерів стало менше. Зазначимо, що цю допомогу надають лише тим сім'ям, у яких місячний дохід на одну людину менше прожиткового мінімуму. Так, допомогу нараховують лише сім'ям, у яких місячний дохід на одну особу менше за прожитковий мінімум. І розраховується вона як різниця між цим доходом та прожитковим мінімумом на дитину. Якщо жінка з однією дитиною заробляє хоча б на рівні мінімальної зарплати, то право на допомогу вона втрачає. Тому динаміка кількості самотніх матерів, які отримують допомогу, дуже показова. Якщо у 2016 році їх було більше півмільйона, то у 2020 році – вже вдвічі менше. У 2021 році Кабмін знову посилив критерії відбору тих, хто має право на допомогу. Тому кількість самотніх матерів, які отримують допомогу, знову скоротилась більш ніж вдвічі – з 260 тисяч до 120 тисяч. Але фактично самотніх матерів та батьків у 10 разів більше – близько мільйона. Це майже кожна п'ята сім'я з дітьми, а у 96% випадків мова йде саме про самотніх матерів.

На думку Г. Пастошук, збільшення чисельності самотніх матерів пов'язано «зі сферою шлюбно-сімейних стосунків: зміна моральних норм у

сфері взаємин статей; поширення дошлюбних зв'язків; зміна традиційних ролей (сімейних) чоловіка і жінки; втрата сім'єю своєї виробничої функції; невідповідність молоді до шлюбу; завищені вимоги до шлюбного партнера; алкоголізм і наркоманія» [33, с. 86].

У вузькому значенні термін «одинокка мати» стосується тих жінок, які не перебувають у законному шлюбі і мають «позашлюбних» дітей. У більш широкому сенсі мова йде про категорії матерів, які виховують дітей в сім'ях без батька, в тому числі розлучених і овдовілих.

Вперше термін «одинокка матір» був ужитий ще у 1944 році, в Указі Президії Верховної Ради СРСР. Пізніше цей термін деталізується у Положенні «Про порядок призначення і виплати допомоги вагітним жінкам, багатодітним і одиноким матерям» від 13.08.1970 року, де вказується, що *самотня мати* – це жінка, що не перебуває у шлюбі і має дітей, у свідоцтві про народження яких запис про батька дитини відсутній або зроблений у встановленому порядку за вказівкою матері. Тобто, у цьому положенні до категорії одиноких матерів не відносили розлучених жінок, тих, що розірвали шлюб з батьком дитини [45, с. 192]. Наступним нормативно-правовим актом, де знаходимо визначення «одиноккої матері», була Постанова Пленуму Верховного Суду України «Про практику розгляду судами трудових спорів» № 9 від 06.11.1992 року, в якій одиноккою матір'ю визнавалася «жінка, яка не перебуває у шлюбі й у свідоцтві про народження дитини якої немає запису про батька дитини або запис про батька зроблено в установленому порядку за вказівкою матері; вдову; іншу жінку, яка виховує і утримує дитину сама». З цього визначення «одиноккої матері» випливає нове тлумачення поняття, а саме «інша жінка, що виховує і утримує дитину сама», тобто для визнання жінки одиноккою необхідні дві ознаки:

1. Виховує дитину сама: Це означає, що жінка є основним опікуном і відповідає за виховання та догляд за дитиною без значного внеску з боку інших осіб, таких як батько або інші родичі.

2. Утримує дитину сама: Це означає, що жінка забезпечує фінансову підтримку для своєї дитини самотійно, без значного внеску з боку інших осіб, таких як батько або інші родичі.

Якщо жінка відповідає цим двом ознакам, вона може бути визнана самотньою матір'ю згідно з постановою Верховного Суду України.

Ще одне законодавче визначення самотньої матері наведено в п. 5 ч. 13 ст. 10 Закону України «Про відпустки»: це мати, яка виховує дитину без батька [11]. Згідно зі ст. 18-1 ЗУ «Про державну допомогу сім'ям з дітьми» право на допомогу на дітей мають «... самотні матері, які не перебувають у шлюбі, самотні усиновителі, якщо у свідоцтві про народження дитини (рішення про усиновлення дитини) відсутній запис про батька (матір) або запис про батька (матері) проведено в установленому порядку державним органом реєстрації актів цивільного стану за вказівкою матері (батька, усиновителя) дитини»[13]. До самотніх матерів також відносяться «вдови, жінки, які виховують дитину без батька». До останніх відносяться розлучені жінки, які виховують дітей самотійно, навіть якщо вони отримують аліменти. Самотньою вважається і жінка, яка вийшла заміж, але її новий чоловік дитини не всиновив [45, с. 194].

Як правило, у науковій літературі сім'ї самотніх матерів різного шлюбного статусу називають «неповними» або «материнськими» сім'ями [15, с. 18.]. Зазначені терміни використовуються для опису сімейного типу, де батько або мати, з різних причин, виховує дитину або дітей самотійно і несе основну відповідальність за них. Ці терміни використовуються для відрізнення від «традиційних» сімей, де присутні обидва батьків.

Самотні матері можуть мати різний шлюбний статус: розлучені, окремо проживаючі, вдови або неодружені. Однак, вони воліють виховувати свою дитину самотійно, або це може бути результатом обставин, що змушують їх взяти на себе самотійну відповідальність за виховання дітей. Тому терміни «неповна» або «материнська» сім'я також використовуються для описування конкретного типу сімейних структур та визначення

особливостей, які можуть впливати на життя та розвиток дітей у таких сім'ях [5. С 149].

У дослідженнях В. Брутмана [3], О. Ворошніної [4], Г. Філіппової [43] С. Мещерякової [28] та інших науковців розглядаються психологічні передумови самотнього материнства. Зокрема, С. Мещерякова, вивчаючи готовність жінок до материнства, встановила, що близько 40% вагітних жінок у її дослідженні мали особливості, які в подальшому могли негативно вплинути на їхні стосунки з майбутньою дитиною. Ці дані узгоджуються з результатами досліджень Г. Скобло, А. Северного, А. Баландіної, які свідчать, що 50% опитаних психічно здорових матерів не здатні сформуваати адекватне ставлення до своєї дитини [41].

Ці дослідження вказують на існування психологічних факторів, які можуть сприяти самотньому материнству. Наприклад, психічні особливості жінок, які можуть впливати на їхні стосунки з дитиною, або нездатність матерів сформуваати адекватне ставлення до своєї дитини. Ці фактори можуть включати психологічні проблеми, низьку самооцінку, відсутність соціальної підтримки або відсутність належних навичок у вихованні дітей.

Серед соціальних передумов до появи такої вразливої категорії як самотні жінки з дітьми дослідники відносять наступні – розлучення (за статистикою, 61 % подружніх пар розлучаються), позашлюбні народження (збільшення числа цивільних шлюбів, що супроводжується зростанням кількості позашлюбних дітей), вдовство (військові дії спричиняють збільшення чисельності цієї категорії), усиновлення (поширюється тенденція до усиновлення однією жінкою чи чоловіком) тощо [8, с. 25-29].

Такі дослідники як В. Деларю [7], Т. Гурко [6], М. Киблицька [19], Р. Мухамедрахімов [29], І. Чеховська [46], у своїх роботах розкривають причини виникнення проблем материнства у неповних сім'ях. Вони розглядають загальні проблеми, з якими стикаються ці сім'ї, а також особливості життєдіяльності самотніх матерів у ситуації життєвих труднощів.

Р. Мухамедрахімова [29] вивчає соціальні, особистісні та духовні проблеми одиноких матерів. Е. Матвєєва [27], Г. Філіпова [43], Є. Пашкова [34], Г. Радчук [39] у своїх дослідженнях звертають увагу на особливості, які супроводжують материнство молодих жінок, які виховують дітей самотужки.

І.Калабіхіна [18] та М.Кіблицька [19],] в межах гендерних досліджень вивчають материнські сім'ї як об'єкти соціальної політики, як отримувачи різноманітних соціальних виплат і послуг.

Як зазначає І. Калабіхіна, «економічне становище одиноких матерів дійсно свідчить про їх тяжку ситуацію. Значна частина таких сімей відноситься до категорії «бідних» та «залежних від допомоги»».

Термін «бідні» відноситься до сімей, у яких дохід на одного члена сім'ї знаходиться нижче вартості споживчого кошика, який визначає мінімальні витрати на задоволення основних потреб. «Залежними від допомоги» вважаються сім'ї, в яких соціальна допомога складає більше 25% сімейного бюджету [18, с. 96-97].

Ці дані свідчать про високий ризик бідності для одиноких матерів в умовах соціальних та економічних реформ, які відбуваються в Україні. Економічна нестабільність, недостатність робочих місць з достатньою оплатою, високі витрати на утримання дітей і недоступність якісних соціальних послуг можуть погіршувати фінансове становище сімей одиноких матерів.

Більшість наявних досліджень зазвичай акцентується на матеріальних проблемах, з якими стикаються одинокі матері.

Але окрім названих соціальних проблем матерів-одиначок, увагу привертають і психологічні проблеми. Вони можуть проявлятися в переживанні стресу, кризовій ситуації, травмуючій події або втраті сенсу буття. Вони виникають непомітно, міцно оселяються у свідомості жінки і перешкоджають нормальній течії життя [22, с 179-190].

Одинокі матері в процесі своєї життєдіяльності постійно стикаються зі

значними соціальними проблемами і можуть переживати напругу і кризові ситуації. У таких сім'ях кожна «нормальна» подія або життєва ситуація вимагає від самотньої матері прийняття рішень і мобілізації ресурсів. Вона змушена виконувати ролі і функції, які зазвичай відводяться чоловікам, що призводить до нерівномірного виховання дітей.

У одиноких матерів часто формується негативне ставлення до чоловіків, шлюбного та сімейного життя, що може впливати на уявлення їхніх дітей про шлюб та сім'ю. Діти можуть отримувати перекручену і недостатньо різноманітну модель виховання.

Багато самотніх матерів не мають можливості самостійно впоратися з проблемами і кризами, що виникають. Вони можуть бути нездатними зберегти цілісність сім'ї і розподілити навантаження і відповідальність.

Зазначені проблеми у одиноких матерів можуть призвести не тільки до погіршення і зниження стабільності матеріального і життєвого становища, а й до самотності, озлобленості, порушення загальноприйнятих норм поведінки (алкоголізм, наркоманія, проституція), погіршення самопочуття, настрою, тону, почуття своєї непотрібності, занедбаності, відчуженості, зниження активності і працездатності.

1.2. Основні положення законодавства щодо соціального захисту одиноких матерів

В Україні материнство завжди вшановувалося, а підтримка української родини та матері-жінки є пріоритетною справою державної соціальної політики. Україна забезпечує захист інтересів матері і дитини шляхом правового регулювання, матеріальної і моральної підтримки материнства та дитинства.

Конституція України гарантує захист сімей з дітьми і визнає їх під особливим захистом держави. Держава вживає заходів для забезпечення належних умов для розвитку сімей і забезпечення добробуту дітей.

Державні органи, соціальні служби та громадські організації займаються розробкою і реалізацією програм та проектів, спрямованих на підтримку сімей і материнства. Ці заходи включають надання соціальної, медичної і психологічної допомоги, розширення доступу до якісної освіти, підтримку у здійсненні материнських прав і захист від дискримінації.

Українське законодавство також містить положення щодо підтримки матерів і дитини, включаючи виплати допомоги вагітним жінкам, багатодітним і самотнім матерям, а також права на відпустку по догляду за дитиною.

У 3 статті Конституції України зазначено, що «людина, її життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканність і безпека визнаються в Україні найвищою соціальною цінністю. Громадяни мають право на соціальний захист у випадках, передбачених законом», 46 стаття говорить, що «...соціальні виплати та допомоги, що є основним джерелом існування, мають забезпечувати рівень життя, не нижчий від прожиткового мінімуму, встановленого законом».

Стаття 24 Конституції України гарантує «правовий захист, матеріальну і моральну підтримку материнства і дитинства, включаючи надання оплачуваних відпусток та інших пільг вагітним жінкам і матерям» [28].

Законодавством України передбачені пільги та різні гарантії для самотніх матерів. Проте поняття «самотня мати» тлумачиться діючим законодавством України по-різному, і застосовується в залежності від того, на які правовідносини воно поширюється. Законодавче визначення самотньої матері дано в п. 5 ч.13 ст.10 Закону України «Про відпустки»: це «мати, яка виховує дитину без батька» [11]. Дане визначення поняття використовується лише для надання пільг і гарантій, встановлених трудовим законодавством щодо відпусток. Згідно ж ст. 18-1 Закону «Про державну допомогу сім'ям з дітьми», право на допомогу на дітей мають «самотні матері, які не перебувають у шлюбі, самотні усиновителі, якщо у свідоцтві про народження дитини (рішенні про усиновлення дитини) відсутній запис про батька (матір)

або запис про батька (матері) проведено в установленому порядку державним органом реєстрації актів цивільного стану за вказівкою матері (батька, усиновителя) дитини» [13]. До одиноких матерів також відносяться вдови, жінки, які виховують дитину без батька. До останніх відносяться розлучені жінки, які виховують дітей самостійно, навіть якщо вони отримують аліменти. Самотньою матір'ю вважається і жінка, яка вийшла заміж, але її новий чоловік дитини не всиновив.

Розглянемо детально види допомог, які надаються державою одиноким матерям. Згідно із Законом України від 24.11.1992 № 2811-ХІІ «Про державну допомогу сім'ям з дітьми», держава гарантує певний рівень матеріальної підтримки для сімей з дітьми. Це забезпечується шляхом виділення державної грошової допомоги, при цьому враховуються склад сім'ї, її доходи та вік дітей. Зазначений закон передбачає різні види допомоги, але важливим для нас є такий вид допомоги сім'ям з дітьми як допомога на дітей одиноким матерям.

Так, відповідно до стаття 18-1 зазначеного вище Закону, одинокі матері (які не перебувають у шлюбі) та одинокі усиновителі мають право на державну допомогу на дітей за умови, що в свідоцтві про народження дитини або рішенні про усиновлення дитини відсутній запис про батька (матір), або запис про батька (матір) був внесений у встановленому порядку державним органом реєстрації актів цивільного стану за вказівкою матері (батька, усиновителя) дитини.

Крім того, право на таку допомогу має мати (батько) дітей у випадку смерті одного з членів подружжя, якщо вони не одержують пенсію в разі втрати годувальника або соціальну пенсію.

Якщо одинока мати, одинокий усиновлювач, мати або батько у разі смерті одного з батьків уклали шлюб, то згідно з Законом, вони зберігають право на отримання допомоги на дітей. Це стосується дітей, які народилися чи були усиновлені до укладення шлюбу, за умови, що такі діти не були усиновлені новим чоловіком або дружиною після укладення шлюбу.

Водночас, жінка, у якої є діти від особи, з якою вона не зареєстрована у шлюбі, але з якою проживає, веде спільне господарство та виховує дітей, не буде мати права на одержання допомоги, встановленої для дітей одиноким матерям. Навіть при реєстрації шлюбу з цією особою, від якої вона має дітей, допомога на дітей, народжених від цієї особи, не призначається.

У законі зазначено, що для отримання допомоги на дітей одиноким матерям необхідно мати витяг з Державного реєстру актів цивільного стану громадян про державну реєстрацію народження дитини. Цей витяг повинен бути виданий відділом державної реєстрації актів цивільного стану. Також може бути прийнята довідка про народження, видана виконавчим органом сільської, селищної, міської ради.

Важливим є те, що ці документи повинні містити відомості про батька дитини, і така інформація повинна бути внесена до актового запису про народження дитини. Це вказує на необхідність наявності документальних доказів щодо батьківства при зверненні за допомогою на дітей одиноким матерям [13].

Допомога на дітей одиноким матерям призначається незалежно від того, чи отримують ці діти інші види допомоги.

Порядок призначення і виплати державної допомоги сім'ям з дітьми визначений відповідною постановою Кабінету Міністрів України від 27 грудня 2001 р. № 1751 [37].

Згідно цього Порядку, допомога на дітей одиноким матерям призначається органами соціального захисту населення за місцем проживання. Допомога призначається за місцем фактичного проживання при умові надання довідки про неотримання зазначеної допомоги в органі соціального захисту населення за місцем реєстрації.

Пунктом 35 Порядку встановлено, що для призначення допомоги на дітей одиноким матерям до органу соціального захисту населення подаються такі документи:

- 1) заява про призначення допомоги;

2) витяг з Державного реєстру актів цивільного стану громадян про державну реєстрацію народження дитини або довідка про народження, видана виконавчим органом сільської, селищної, міської рад, із вказанням підстав внесення відомостей про батька дитини до актового запису про народження дитини;

3) копія свідоцтва про народження дитини;

4) довідка про спільне проживання дитини з матір'ю, яка видається за місцем проживання сім'ї. Якщо ж дитина навчається за межами населеного пункту, де проживає мати, і не перебуває на повному державному утриманні, замість такої довідки подається довідка з місця проживання матері та довідка з місця проживання або навчання дитини.

Усиновлювачі подають також копію рішення про усиновлення.

Якщо діти навчаються на денній формі у загальноосвітніх, професійно-технічних та вищих навчальних закладах I - IV рівня акредитації, виплата допомоги на дітей одиноким матерям продовжується на підставі довідки навчального закладу, аж до закінчення ними навчального закладу, але до досягнення ними 23 років [37].

Стаття 18-3 Закону № 2811 визначає розмір допомоги на дітей одиноким матерям як «різницю між 100 відсотками прожиткового мінімуму для дитини відповідного віку та середньомісячним сукупним доходом сім'ї в розрахунку на одну особу за попередні шість місяців» [13].

Допомога на дітей одиноким матерям не призначається, якщо:

1) станом на початок періоду, за який враховуються доходи, у складі сім'ї є працездатні особи, які досягли 18-річного віку, але не працювали, не проходили військову службу, не провадять підприємницьку чи професійну незалежну діяльність, не здобувають освіти за денною формою здобуття освіти в закладах загальної середньої, професійної або професійно-технічної, фахової передвищої, вищої освіти, також не зареєстровані в центрі зайнятості як безробітні або як такі, що шукають роботу, сумарно більше ніж три місяці

протягом періоду, за який враховуються доходи (крім випадків, передбачених в абзацах десятому - чотирнадцятому цього пункту).

Допомога на дітей одиницям матерям у таких випадках призначається, якщо особи протягом періоду, за який враховуються доходи:

- сплатили або за них було сплачено єдиний внесок на загальнообов'язкове державне соціальне страхування протягом трьох місяців, в розмірі не менше мінімального;

- доглядали за дітьми до досягнення ними трьох років або за дітьми, які потребують догляду, зазначеного у медичному висновку лікарсько-консультативної комісії, але не більше, ніж до досягнення ними шестирічного віку;д

- доглядали за дітьми, які хворі на тяжкі перинатальні ураження нервової системи, тяжкі вроджені вади розвитку, рідкісні орфанні захворювання, онкологічні, онкогематологічні захворювання, дитячий церебральний параліч, тяжкі психічні розлади, цукровий діабет I типу (інсулінозалежний), гострі або хронічні захворювання нирок IV ступеня;

- доглядали за дітьми, які отримали тяжку травму, потребують трансплантації органа, потребують паліативної допомоги, яким не встановлено інвалідності;

- доглядали за особою з інвалідністю I групи, особою з інвалідністю II групи внаслідок психічного розладу, за дитиною з інвалідністю віком до 18 років;

- доглядали за особами, які досягли 80-річного віку;

- надавали соціальні послуги з догляду відповідно до законодавства.

2) особи, які складають сім'ю, протягом останніх 12 місяців перед зверненням за отриманням допомоги на дітей одиницям матерям, здійснили покупку земельної ділянки, квартири (будинку), транспортного засобу (механізму), будівельних матеріалів, інших товарів тривалого вжитку або сплатили (одноразово) будь-які послуги (за винятком медичних, освітніх та житлово-комунальних, згідно з соціальною нормою житла та соціальними

нормативами житлово-комунального обслуговування) на суму, що перевищує 50 тис. гривень;

3) сім'я володіє другою квартирою (або будинком), яка розташована не на тимчасово окупованих територіях у Донецькій та Луганській областях, Автономній Республіці Крим і м. Севастополі, а також у населених пунктах, де органи державної влади тимчасово не здійснюють повноважень, і в населених пунктах, розташованих на лініях зіткнення. Ця власність включає житло, яке не є придатним для проживання, що було підтверджено актом обстеження технічного стану житлового приміщення (будинку, квартири) відповідно до форми, передбаченої додатком до Порядку надання щомісячної адресної допомоги внутрішньо переміщеним особам для витрат на проживання, включаючи оплату житлово-комунальних послуг. Цей порядок був затверджений постановою Кабінету Міністрів України від 1 жовтня 2014 року [38].

4) сім'я володіє кількома автомобілями або транспортними засобами, які підлягають державній реєстрації, за умови, що вік цих транспортних засобів становить менше 15 років (за винятком мопеда і причепа).

Крім того, самотні матері можуть бути призначені і тимчасова державна грошова допомога. Вона призначається за таких умов:

– рішення суду про стягнення аліментів не може бути виконане через ухилення від сплати аліментів або відсутністю коштів (майна) у боржника, на яке за законом може бути звернено стягнення;

– батько дитини знаходиться під арештом, в процесі слідства, на примусовому лікуванні, у місцях позбавлення волі, визнаний в установленому порядку недієздатним, а також виконує строкову військову службу.;

– місце проживання (перебування) батька не встановлено.

Передбачається, що тимчасова допомога самотні матері, у яких є діти віком до 18 років, надається у розмірі, який становить різницю між 50% прожиткового мінімуму для дитини відповідного віку та середньомісячним

загальним доходом сім'ї, обчисленим на одну особу за останні шість місяців, проте не менше 30% та не більше 50% від прожиткового мінімуму для дитини відповідного віку..

Законом України «Про Державний бюджет України на 2023 рік» прожитковий мінімум на одну особу в розрахунку на місяць затверджено в розмірі: для дітей віком до 6 років – 2272 гривні, для дітей віком від 6 до 18 років – 2833 гривні, діти віком від 18 до 23 років – 2684 гривні [12].

Таким чином, визначене Законом № 2811 поняття «одинокі матері» застосовується лише для призначення державної допомоги на дітей одиними матерям відповідно до норм цього Закону і не поширюється на трудові правовідносини.

Проте соціальний захист одиноких матерів включає не тільки державну соціальну допомогу у грошовій формі. Крім матеріальної допомоги, одиними матерям трудовим законодавством передбачено додаткові гарантії при прийнятті на роботу та звільненні, наданні відпусток.

Стаття 184 Кодексу законів про працю (КЗпП) забороняє без письмових пояснень відмовляти в прийнятті на роботу одиною матері, а також

У випадку відмови прийняття на роботу для вказаних категорій жінок, власник або уповноважений ним орган повинен повідомити їм причини відмови у письмовій формі. Така відмова може бути оскаржена в судовому порядку.

Частиною 3 статті 26 КЗпП України заборонено встановлювати для одиноких матерів, що мають дітей до 14 років, випробувальний термін.

Одиноким матерям статтею 56 КЗпП України надається право працювати неповний робочий день.

Забороняється залучати одиноких матерів, які мають дітей до трьох років до надурочних робіт, у нічний час, у вихідні дні та направляти у відрядження.

Стаття 184 КЗпП України встановлює заборону звільнення одиноких матерів, які мають на утриманні дитину до 14 років або дитину з інвалідністю

з ініціативи роботодавця. А у разі звільнення в зв'язку із закінченням строкового трудового договору, у роботодавця виникає обов'язок працевлаштування таких одиноких матерів та збереження їхньої середньої заробітної плати не більше ніж на 3 місяці [21].

Важливою та актуальною є надання додаткової відпустки жінці, яка має статус «одинокa мати» та компенсація такої відпустки у разі звільнення. Хочемо зазначити, що чіткого визначення поняття «одинокa мати», Закон України «Про відпустки» не містить, замінюючи його характеристиками, необхідними для надання тих чи інших прав або пільг.

Відповідно до положень статті 1821 Кодексу законів про працю України та статті 19 Закону України «Про відпустки», жінкам, які працюють і мають двох або більше дітей віком до 15 років, або дитину з інвалідністю, або які усиновили дитину, матерям осіб з інвалідністю з дитинства підгрупи А або групи І, одиноким матерям, батькам дитини або особам з інвалідністю з дитинства підгрупи А або групи І, які виховують їх без матері (включаючи випадки тривалого перебування матері у лікувальному закладі), а також особам, які опікуються дитиною або особою з інвалідністю з дитинства підгрупи А або групи І, або одному з прийомних батьків, надається щорічно додаткова оплачувана відпустка тривалістю 10 календарних днів, не враховуючи святкові та неробочі дні (згідно зі статтею 73 Кодексу законів про працю). Якщо є кілька підстав для надання цієї відпустки, її загальна тривалість не може перевищувати 17 календарних днів [11, 21].

Одинокa мати може користуватись щорічними додатковими відпустками за власним бажанням, як окремо від щорічної основної відпустки, так і одночасно з нею. Надання щорічних основних та додаткових відпусток працівникові планується так, щоб вони, як правило, використовувалися до завершення робочого року.

Відповідно до норми статті 20 Закону України «Про відпустки» додаткова відпустка може бути перенесена на інший період. За ініціативою

роботодавця відпустку можна перенести у зв'язку з виробничою необхідністю – але тільки з письмового дозволу співробітниці.

Слід зазначити, що відповідно до чинного законодавства, додаткова відпустка на дітей не впливає на тривалість основної щорічної відпустки або інших відпусток. Ця відпустка надається додатково, незалежно від кількості днів щорічних відпусток, передбачених Законом України «Про відпустки», а також іншими законами і нормативно-правовими актами. Слід зауважити, що така відпустка надається незалежно від стажу роботи на підприємстві.

Законодавством не передбачено строк давності, після якого працівники, що мають дітей, втрачають право на додаткову соціальну відпустку. Додаткова соціальна відпустка тривалістю від 10 до 17 календарних днів передбачена з 01.01.2010, раніше тривалість такої відпустки становила від 7 до 14 календарних днів. Отже, якщо співробітниця (співробітник), які своєчасно не скористалася «дитячою» відпусткою, а зараз бажають використати ці дні в поточному році, можуть її використати з урахуванням її тривалості 7 або 14 календарних днів (в залежності від кількості підстав) до 2010 року, після 01.01.2010 – тривалістю 10 або 17 календарних днів.

Крім того, всі невикористані дні додаткової соціальної відпустки на дітей підлягають компенсації. Що стосується поділу такої відпустки, слід зазначити, що відпустку на дітей допустимо ділити на частини за підставами. Тобто, якщо є декілька підстав, то спочатку можна надати відпустку за однією (наприклад, тривалістю 10 календарних днів), а через деякий час – за іншою підставою (наприклад, тривалістю 7 календарних днів); не можна надавати частинами, якщо є тільки одна підстава для її надання.

Для підтвердження права на таку відпустку працівник (працівниця) має надати роботодавцю будь-який офіційно укладений, оформлений та засвідчений в установленому порядку документ, де достовірно підтверджена відсутність участі батька у вихованні дитини.

Крім зазначених вище документів, підтвердженням відсутності участі батька (матері) у вихованні дитини може бути акт, складений соціально-

побутовою комісією, створеною первинною профспілковою організацією чи будь-якою іншою комісією, утвореною на підприємстві, в установі, організації, а також довідка з навчального закладу про те, що батько не бере участі у вихованні дитини (не спілкується з педагогами, не забирає дитину додому, не приймає участі в батьківських зборах), тощо [11].

Отже, якщо жінка дійсно є одинокою матір'ю, тобто не одружена, у документах про народження дитини відсутня інформація про батька дитини, або запис зроблено в установленому порядку за її вказівкою, або жінка вдова, то вона має право на вищезазначену відпустку.

Проблема виникає з наданням такої відпустки розлученій жінці, жінці, яка виховує дитину без батька, в тому числі жінці, яка народила дитину, не перебуваючи у зареєстрованому шлюбі, і при цьому батько визнав дитину, та жінці, яка вийшла заміж, але її дитину новим чоловіком не усиновлено, оскільки батько у дитини є і в багатьох випадках спілкується з нею і бере участь у вихованні.

Чинне законодавство не містить конкретного переліку документів, які слід пред'явити розлученій жінці, яка виховує дитину без батька, для отримання додаткової соціальної відпустки.

Отже, для підтвердження права на зазначену відпустку роботодавцю має бути надано будь-який офіційно складений, оформлений та засвідчений в установленому порядку документ, де достовірно підтверджена відсутність участі батька у вихованні дитини.

Враховуючи те, що додаткова соціальна відпустка надається один раз протягом календарного року і за цей час статус одинокої матері може змінитися, роботодавець має право вимагати поновлення зазначених документів один раз на рік. Отже, якщо жінкою буде надано будь-який офіційно складений, оформлений та засвідчений в установленому порядку документ, де достовірно підтверджена відсутність участі батька у вихованні дитини, то вона матиме право на зазначену відпустку за підставою «одинокі мати».

Пільги одинокі матері мають і при оподаткуванні. Зокрема підпунктом «а» підпункту 169.1.3 пункту 169.1 статті 169 Податкового кодексу України одинокою матір'ю вважаються особи, які на момент застосування роботодавцем зазначеної пільги, маючи дитину (дітей) віком до 18 років, не перебувають у шлюбі, зареєстрованому згідно із законом, і мають право на зменшення суми загального місячного оподаткованого доходу на суму податкової соціальної пільги, що дорівнює 150% суми пільги у розрахунку на кожну дитину віком до 18 років. Ця податкова соціальна пільга застосовується до нарахованого місячного доходу у вигляді зарплати лише за одним місцем його нарахування (виплати) [36].

Одинокі матері також мають право на адресну безготівкову субсидію для відшкодування витрат на оплату житлово-комунальних послуг, якщо плата за житлово-комунальні послуги перевищує 15% середньомісячного сукупного доходу родини [10].

Відповідно до статті 12 Закону України «Про житловий фонд соціального призначення», одиноким матерям, які мають трьох або чотирьох дітей і які потребують поліпшення житлових умов, надається «першочергове право отримання квартир та садибних (одноквартирних) будинків із житлового фонду соціального призначення» [14].

В умовах сьогодення «одинокі материнство» як правовий статус дозволяє користуватись відповідною допомогою від держави. Проте на сьогодні термін «одинокі матери» трактується по різному і застосовується чинним законодавством України, в залежності від того, на які правовідносини воно поширюється. Усе частіше з'являються публікації про недоцільність збереження державної соціальної допомоги одиноким матерям, кількість яких за 15 років з моменту введення виросла у 22 рази. Тобто, за статистикою, кожна п'ята дитина сьогодні офіційно не має батька. Багато нарікань викликає і сам механізм цих виплат, який стимулює небезпечні для українського суспільства процеси – появу так званих «тіньових сімей». І. Чеховська зазначає, що «сьогодні матери статус одинокої матері є вигідним,

оскільки:

1. Допомога на дітей одиноким матерям призначається незалежно від одержання на дітей інших видів допомоги (ч. 2 ст. 18-2 Закону України «Про державну допомогу сім'ям з дітьми»).

2. Крім державної соціальної допомоги у зв'язку з вагітністю і пологами, при народженні дитини, з догляду за дитиною до досягнення нею трирічного віку є можливість отримувати ще й допомогу на дітей як одинока мати і навіть за умови народження й виховання п'яти дітей до 8-и річного віку звання «Мати-героїня» з відповідними виплатами.

3. Відсутній нагляд і контроль з боку соціальних інспекторів щодо факту спільного проживання та ведення господарства матері з батьком дітей при призначенні допомоги на дітей одиноким матерям, що створює можливість для зловживань і «незаконного» отримання цієї державної соціальної допомоги» [44, с. 199].

Висновки до першого розділу

У розділі розкрито підходи до трактування терміну «одинока матір», з'ясовано, що не існує єдиного підходу до визначення цього поняття у законодавстві України. Різні тлумачення знаходимо у Законі України «Про відпустки» та Законі України «Про державну допомогу сім'ям з дітьми».

Визначено фактори, які можуть сприяти одинокому материнству, здійснено аналіз проблем, що виникають у одиноких матерів на різних етапах їхнього життя. Більшість дослідників доводять, що основна проблема полягає в фінансовому плані, і вона переважно пов'язана із матеріальним становищем. Але окрім названих соціальних проблем матерів-одиначок, мають місце і психологічні проблеми, відсутність соціальної підтримки або відсутність належних навичок у вихованні дітей.

Висвітлено основні позиції законодавства України, яке забезпечує захист інтересів матері і дитини шляхом правового регулювання, матеріальної і моральної підтримки материнства та дитинства. Насамперед це надання державної грошової допомоги з урахуванням складу сім'ї, її доходів та віку дітей, додаткові гарантії при прийнятті на роботу та звільненні, наданні відпусток одиноким матерям, пільги при оподаткуванні, субсидії для відшкодування витрат на оплату житлово-комунальних послуг.

РОЗДІЛ 2.

ТЕХНОЛОГІЇ СОЦІАЛЬНОЇ ПІДТРИМКИ ОДИНОКИХ МАТЕРІВ У ЧЕРНІВЕЦЬКІЙ ОБЛАСНІЙ КОМУНАЛЬНІЙ УСТАНОВІ «СОЦІАЛЬНИЙ ЦЕНТР МАТЕРІ ТА ДИТИНИ»

2.1. Сучасні технології соціальної роботи з одинокиматерями

Одним з основних об'єктів соціальної роботи виступають ті сім'ї, які за особливостями своєї життєдіяльності потребують соціальної підтримки, допомоги. В загальному, соціальна робота спрямована на забезпечення благополуччя, підтримки сімей у складних життєвих ситуаціях, а також на підтримку їхнього соціального функціонування та самостійності.

Сучасні технології соціальної роботи з одинокими матерями в сучасних умовах включають методи та прийоми, які широко використовуються при роботі з неповними сім'ями [17, с.14].

Термін «неповні сім'ї» стосується тієї категорії сімей, де дитина проживає з одним з батьків, який несе повну відповідальність за неї. Нерідко в таких сім'ях є декілька дітей. Однак, важливо зазначити, що термін «неповні сім'ї» не обмежується лише цією категорією.

Сім'ї можуть стати неповними з різних причин, включаючи розлучення, розлуку через війну, смерть одного з батьків, еміграцію або інші обставини. Це може відбутися незалежно від матеріальних умов, соціального статусу чи культурно-освітнього рівня сім'ї.

Однак, в неповних сім'ях дійсно можуть виникати певні виклики і проблеми, які можуть бути пов'язані з матеріальними обмеженнями, соціальною незахищеністю, обмеженим доступом до освіти та культурних ресурсів. Такі сім'ї можуть стикатися зі складнощами у забезпеченні базових потреб дітей, таких як харчування, житло, медична допомога. Вони можуть також потребувати додаткової підтримки та ресурсів для розвитку та

навчання дітей [20, с. 119-127].

У більшості неповних сімей саме матері виконують батьківські функції, і це є однією з характеристик таких сімей. До того ж зростає кількість сімей, де подружжя фактично мешкає окремо, хоча юридично перебувають у шлюбі, тобто сім'я по суті відсутня. Такі сім'ї можуть стикатися з унікальними викликами і потребують певного рівня підтримки та розуміння.

Також наявні «громадянські», формально не зареєстровані шлюби, де партнери живуть разом, але не мають юридично оформленого шлюбу. Все це помножує кількість неповних сімей.

Основними причинами формування неповних сімей є позашлюбне народження дитини, розлучення батьків та смерть одного з них. Економічні фактори також можуть впливати на формування неповних сімей, включаючи свідому відмову чоловіків від шлюбу та створення сім'ї, коли вони неспроможні утримувати її.

У деяких випадках позашлюбні матері-одиночки можуть вважати чоловіків за «додатковий тягар», особливо якщо їхні відносини з батьком дитини не були стабільними або негативними. Це може бути пов'язано з емоційною обтяженістю, фінансовими труднощами та відсутністю підтримки з боку батька. У таких випадках матері можуть відчувати, що їм легше і безпечніше самостійно виховувати дитину. Чимала кількість жінок свідомо не реєстрували шлюб для того, щоб скористатися пільгами. Найбільш типова проблема неповної сім'ї – матеріальна. Залишаючись наодинці з дитиною, мати не в змозі утримувати себе та її. Державна допомога чи аліменти істотно не поліпшують ситуації. Особливо у важкому становищі опиняються матері-студентки, непрацюючі, з кількома дітьми, без житла. Проте матеріальна допомога та пільги, які надаються одиноким матерям в Україні, не можуть вирішити всіх проблем, з якими вони стикаються. Важливо враховувати, що одноразові виплати та пільги можуть забезпечити тимчасове полегшення, але не є вичерпним рішенням для покращення їхнього життя.

Починаючи з 2006 року, у практиці соціальної роботи центрів

соціальних служб для сімей, дітей та молоді, впроваджено новий термін – «сім'я, яка перебуває у складних життєвих обставинах». Перелік обставин, які віднесені до таких сімей, наведено у спільному наказі семи міністерств «Про затвердження Порядку взаємодії суб'єктів соціальної роботи із сім'ями, які опинилися в складних життєвих обставинах» від 14 червня 2006 року № 1983/388/452/221/56/596/106. Однією з категорій сімей, які опинилися у складних життєвих обставинах, за твердженням дослідниці І. Пеши, є одинокі жінки [35].

Соціальна робота з неповними сім'ями – це система взаємодії соціальних органів держави та громадськості та сім'ї, спрямована на забезпечення підтримки та допомоги цим сім'ям у подоланні їхніх проблем. Вона може включати надання матеріальної допомоги, консультування та психосоціальну підтримку, надання доступу до соціальних послуг, освітніх програм та інших ресурсів. Метою соціальної роботи з неповними сім'ями є забезпечення їхнього благополуччя, розвитку та підвищення можливостей для дітей та батьків у суспільстві [33, с. 86].

Так, можна виокремити чотири основних напрями роботи з неповними сім'ями:

1. Надання термінових, невідкладних дій, спрямованих на виживання сім'ї. Цей напрямок включає швидку та невідкладну допомогу неповним сім'ям у випадках кризових ситуацій. Соціальні працівники можуть надавати матеріальну підтримку, предметну допомогу (одяг, взуття, шкільне приладдя для дітей) та іншу допомогу, необхідну для виживання та фізичного благополуччя сім'ї. У випадках насильства або жорсткого поводження з дітьми з боку матері, можуть вживатись заходи щодо тимчасового вилучення дітей з сім'ї та надання їм безпечного місця.

2. Дії різного характеру, мета яких – підтримка стабільності неповної сім'ї. Соціально-психологічна робота в цьому напрямку спрямована на стабілізацію сімейних відносин та соціальний розвиток неповної сім'ї. Ці дії можуть включати різні методи та форми психологічної підтримки,

нормалізації відносин між членами сім'ї та оточенням. Результатом такої роботи може бути досягнення психологічної стабільності матері та дитини, формування в них навичок здорового життя, активної соціальної позиції та самодостатності.

3. Довготривалі методи і форми, спрямовані на соціальний розвиток неповних сімей. Цей напрямок включає роботу, спрямовану на покращення соціального становища та розвиток навичок у неповних сім'ях. Соціальні працівники можуть допомагати сім'ям отримати соціальні послуги, підтримувати їх у здобутті освіти та роботі, сприяти їх інтеграції в суспільство.

4. Профілактичні дії, спрямовані на запобігання виникненню неповних сімей. Цей напрямок передбачає проведення заходів та програм, спрямованих на запобігання розпаду сім'ї, забезпечення її стійкості та підтримки. Профілактичні дії можуть включати роботу з молодими сім'ями, підтримку батьківських навичок, попередження насильства в родині, надання інформації та консультування з питань сімейного життя.

Соціальна допомога спрямована на надання різноманітних соціальних послуг неповній сім'ї в конкретних умовах та ситуаціях. Ці послуги призначені сприяти встановленню нормального режиму життєдіяльності сім'ї. Серед соціальних послуг можуть бути інформаційні та консультативні, а також надання психолого-педагогічної, правової, соціально-медичної та матеріальної підтримки сім'ям. Основна мета полягає в тому, щоб допомогти не лише сім'ї в цілому, але й кожному з її членів подолати повсякденні життєві труднощі та проблеми[42, с. 56].

Соціальний працівник виконує роль посередника між сім'єю, державою, громадськими організаціями та законодавчими органами, оскільки робота з неповними сім'ями вимагає широкої міжвідомчої співпраці і взаємодії з різними організаціями та категоріями людей. Наприклад, соціальний працівник може співпрацювати з наступними організаціями та професіоналами:

1. Школи: Взаємодія зі школою може бути важливою для виявлення проблем дітей та надання їм підтримки в навчанні та соціалізації.
2. Центри зайнятості: Взаємодія з центрами зайнятості може сприяти підтримці одиноких матерів у пошуку роботи та професійному розвитку.
3. Дитячі кімнати поліції: У разі конфліктних ситуацій в сім'ї або проблем з дітьми, соціальний працівник може взаємодіяти з дитячими кімнатами поліції для надання допомоги та захисту дітей.
4. Суспільні та релігійні організації: Співпраця з різними громадськими та релігійними організаціями може допомогти залучити додаткові ресурси для підтримки сім'ї.
5. Вчителі, психологи, медичний персонал: Взаємодія з фахівцями з різних сфер може допомогти збагатити розуміння проблеми та забезпечити комплексну підтримку сім'ї.

Оскільки неповні сім'ї можуть стикатися з різноманітними викликами, важливо, щоб соціальний працівник не обмежувався лише одноразовою матеріальною допомогою, а здійснював рішення педагогічних, психологічних та інших проблем сім'ї. Він повинен мати комплексний підхід до вирішення проблем неповних сімей, співпрацювати з різними організаціями та спеціалістами, щоб забезпечити ефективну та глибоку підтримку сімей у їх потребах та викликах [25, с.15-24].

Ще однією технологією, яка широко застосовується у роботі з неповними сім'ями є консультування. Соціальне консультування представляє собою професійну консультацію та допомогу для осіб, які зіткнулися з різними проблемами. Його метою є сприяння соціалізації, відновленню та активізації соціальних функцій цих осіб, а також формування соціальних норм спілкування. Проводяться різноманітні види консультування, спрямовані на підтримку та розв'язання проблем, з якими стикаються члени цих сімей. Ось деякі з них:

Соціально-психологічне консультування: Це вид консультування, що допомагає усунути взаємне нерозуміння, непродуктивні форми взаємодії та

конфліктності у взаєминах між членами сім'ї. Соціальний працівник або психолог співпрацює з сім'єю, надаючи поради, допомогу та підтримку для вирішення психологічних та соціальних проблем.

Соціально-правове консультування: Цей вид консультування спрямований на те, щоб неповна сім'я усвідомила та навчилася відстоювати свої права у взаєминах із соціальним середовищем. Соціальний працівник може надавати інформацію про соціальні послуги, допомагати з оформленням документів, а також захищати інтереси сім'ї у взаємодії зі службами та організаціями.

Педагогічне консультування: Це консультування, яке сприяє подоланню труднощів у процесі соціалізації та вихованні дитини в неповній сім'ї. Соціальний працівник може надавати поради з питань виховання, сприяти залученню дитини до соціальних активностей та навчання.

Медико-соціальне консультування: Цей вид консультування спрямований на підвищення рівня життєдіяльності членів сім'ї. Соціальний працівник може допомогти отримати доступ до медичних послуг та соціальних програм, сприяти поліпшенню фізичного та психологічного благополуччя.

Ці види консультування спільно створюють комплексний підхід до підтримки одиноких матерів та сприяють розв'язанню різноманітних проблем, з якими вони можуть зіткнутися. Консультування може бути довготривалим, щоб забезпечити стабільну та ефективну підтримку сім'ї на шляху до соціального розвитку та самодостатності.

Соціальний патронаж – ще один з напрямів соціальної роботи, спрямований на постійний супровід неповної сім'ї, яка потребує систематичної підтримки, для забезпечення нормальної життєдіяльності. Залежно від проблем сім'ї виділяють такі види патронажу:

Екстрений патронаж: Здійснюється, коли потрібне негайне втручання в ситуацію сім'ї. Соціальний працівник або патронажний працівник відвідує сім'ю стільки разів, скільки потрібно для подолання проблеми (зазвичай 3-4

рази на тиждень).

Терміновий патронаж: Здійснюється у менш небезпечних для сім'ї ситуаціях, але все ще вимагає термінового втручання. Зустріч соціального працівника або патронажного працівника із сім'єю організовується 2-3 рази на тиждень.

Звичайний патронаж: Здійснюється за активністю самого клієнта, коли проблема вимагає від соціального працівника коригувального напрямного сприяння. Відвідування сім'ї зводиться до одного разу на тиждень.

Контрольний патронаж: Здійснюється, коли в сім'ї стабільна ситуація. Відвідування відбувається до одного разу на місяць.

Патронаж неповних сімей включає наступні напрями діяльності:

Інформаційно-аналітичний напрям: оцінка сімейної ситуації з метою ідентифікації проблем та потреб. Це допомагає розробити план дій та визначити, чи стан сім'ї є важким або небезпечним.

Пряме втручання в ситуацію: надання невідкладної допомоги та розв'язання актуальних проблем сім'ї.

Укладання договору: разом із соціальним працівником сім'я складає договір, в якому визначаються конкретні цілі, завдання та терміни патронажу.

Безпосередня підтримка клієнта патронату: надання практичної та психологічної підтримки сім'ї для поліпшення їхнього життєвого стану.

Контроль, оцінка та завершення роботи з сім'єю: після завершення патронажу проводиться оцінка результатів та вирішення питання про подальшу співпрацю [9, с 24].

Всі ці напрями патронажу забезпечують комплексний підхід та системність у сприянні неповним сім'ям. Вони допомагають вирішувати різноманітні проблеми та потреби сім'ї, щоб забезпечити їхнє покращення та соціальний розвиток.

Для надання допомоги неповній сім'ї з метою подолання сімейних конфліктів, кризових станів, дисгармонії у взаємостосунках, тимчасових або

постійних труднощів у життєдіяльності сім'ї, які з'являються внаслідок тяжких захворювань, майнових витрат, конфліктних взаємовідносин, нервово-психічних захворювань, а також допомоги тим, хто опинився у стані безвихідності, безпорадності чи самотності може бути використана технологія соціальної реабілітації. Крім того, соціальна реабілітація передбачає надання допомоги сім'ям, члени яких мають стійку алкогольну чи наркотичну залежність, повернулися з місць позбавлення волі тощо [9, с 12].

Для допомоги неповним сім'ям у вирішенні сімейних конфліктів, кризових ситуацій, встановленні гармонії у взаєминах, а також подоланні тимчасових або постійних труднощів, що виникають унаслідок серйозних захворювань, фінансових труднощів, конфліктів, нервових чи психічних розладів, а також для тих, хто опинився у стані безвихідності, безпорадності чи самотності, може застосовуватися технологія соціальної реабілітації. Соціальну реабілітацію можна застосовувати для надання допомоги сім'ям, де члени мають стійку алкогольну або наркотичну залежність, повернулися з місць позбавлення волі, тощо.

У практиці соціальних працівників найчастіше використовуються такі форми роботи з неповними сім'ями:

а) За складом та кількістю учасників:

- Індивідуальна робота з окремою сім'єю або окремим членом сім'ї.
- Групова робота з гетеро- або гомогенними групами або окремими членами групи.
- Масова робота з великою кількістю сімей або їх членів.

б) За тривалістю:

- Зустрічі 1-2 рази у місяць.
- Постійно діючі форми, наприклад, лекції, клуби тощо.
- «Пульсуючі» форми, які діють зі зняттям загострення проблеми та перехід до роботи у постійних або одноразових заходах.

в) За перспективою:

- Форми роботи, які спрямовані на найближчу перспективу (до двох

тижнів), частково долаються гострі проблеми та привертається увага до них.

- Форми роботи, які спрямовані на віддалену перспективу (від двох місяців і більше), вирішуються деякі функціональні проблеми сім'ї та усуваються наслідки.

г) Залежно від місця проведення:

- Стаціонарні форми, проводяться на одному місці.
- Виїзні форми, проводяться на одному місці одноразово.
- Циклічні форми, проводяться на різних місцях неодноразово.

д) За ступенем самостійності учасників:

- Групи самодопомоги, взаємодопомоги сім'ям.
- Групи, що працюють за допомогою консультанта.
- Сім'ї, що працюють під безпосереднім керівництвом соціального працівника.
- Групи сімей, що працюють під безпосереднім керівництвом соціального працівника.

е) За рівнем творчого розвитку:

- Інформаційні форми, спрямовані на отримання інформації.
- Репродуктивні форми, спрямовані на відтворення знань та способів дій, наприклад, лекції, семінари, тренінги, практикуми.
- Креативні форми, спрямовані на застосування у практичній діяльності знань, формування умінь та навичок, наприклад, тренування.

ж) За видом діяльності:

- Ігрові форми.
- Комунікативні форми.
- Трудові форми.
- Навчальні форми.

з) За умовами здійснення:

- Звичайні форми.

- Екстрені форми.

і) За видом спілкування:

- Безпосередні (усні) форми.
- Опосередковані (письмові) форми.

ї) За метою:

- Форми для збору та аналізу інформації.
- Для формування сімейної політики, соціальних завдань.
- Форми для проведення соціального супроводу із сім'єю.
- Форми для профілактики негативних явищ та їх рецидивів.
- Форми для контролю якості соціально-педагогічної діяльності.

й) За складністю побудови:

- Прості форми, де використовуються такі методи, як бесіда, диспут, вікторина, попередження, зустріч.
- Складні форми, такі як фестиваль, тематичний день, тиждень, місяць, рік.

У якості прикладу організації соціальної роботи з самотніми мамами можна вказати різноманітні форми, такі як мобільні курси, навчально-консультативні пункти (включаючи виїзні у сільські місцевості), вечірні жіночі та юнацькі гімназії, клуби для дівчат, кабінети довіри, лекторії, дискусійні клуби, служби знайомств, пошта довіри, телефон довіри, центри «Родинний дім», комунікативні тренінги, тестування, індивідуально-групові психологічні консультації, лекції, семінари, проектні методики та інше. Найбільш поширеною та ефективною є робота клубів неповної сім'ї, які привертають увагу своєю демократичністю, сприятливими взаєминами з клієнтами, розвитком ініціативи учасників клубу та їхнім творчим підходом до роботи. Зазначимо, що в Україні налічується понад 250 таких клубів при центрах соціальних служб.

Ефективною формою роботи також є організація культурно-масових заходів та конкурсів. Це не тільки ефективна форма організації дозвілля, але й сприяє популяризації кращих сімейних традицій українського народу,

звичаїв та обрядів. Такі заходи сприяють виявленню сімейних талантів, розвитку пізнавальних інтересів учасників сім'ї, творчої ініціативи, обміну досвідом у сімейному вихованні, зміцненню взаємин у сім'ї та відродженню родинно-побутової культури. Масово-розважальні заходи та сімейні свята часто включають День матері, календарні та релігійні свята, обряди. Їх проведення включає обласні конкурси для неповних сімей, вечори, свята для самотніх матерів, виставки дитячих творів, фестивалі творчих колективів, сімейні спортивні свята, сімейні ігри, фотовиставки, спортивні змагання тощо [16, с. 78-124].

У процесі роботи з неповною сім'єю важливо надавати соціальну та психолого-педагогічну підтримку вчителям, шкільним психологам та класним керівникам для ефективної взаємодії з батьками, класним колективом і вивчення особливостей окремих класних груп та дітей з різних сімей.

За твердженням Р. Чубука «... особливої уваги та соціальної підтримки потребують самотні матері з дітьми до 3-х років і неповні сім'ї, в яких виховуються троє і більше неповнолітніх дітей. Надзвичайно важливо при цьому: формально або неформально виявляти та оцінювати матеріальні потреби таких сімей; знаходити можливість для матеріального і фінансового забезпечення потреб сім'ї; коректно надавати матеріальну допомогу, не принижуючи гідність матері та психологічне самопочуття дітей. Так, реальною допомогою матері у такій ситуації стане пропозиція про сприяння у пошуках роботи з вищою оплатою тощо. Отож, соціальний працівник, який опікується проблемами конкретної неповної сім'ї, повинен сприяти позитивному пошуку роботи з вищою оплатою» [47, с. 205].

Поєднання професійної та батьківської ролей є значною проблемою для самотніх матерів. Дослідження показують, що близько 20% самотніх матерів не отримують достатньої підтримки від свого оточення щодо догляду та виховання дітей. Багато з них готові змінити свою професійну сферу, графік та місце роботи, зайнятися сумісництвом, надомною працею та

іншими способами, щоб змогти поєднувати роль головного годувальника сім'ї з виховними обов'язками.

Розвиток територіальних соціальних організацій, які надають допомогу у формі нянь на декілька годин, супроводу дітей до школи, догляд під час канікул та домашнього лікування, є показовою та цінною формою соціальної роботи на Заході. Ці послуги, які надаються безкоштовно або на пільгових умовах, є важливою формою гуманної допомоги, спрямованої на полегшення батьківських обов'язків та забезпечення дітям належного догляду [2, с 43].

Підтримка нянечками або через інші форми допомоги може мати позитивний вплив на самотніх матерів, які мають обмежені можливості у поєднанні батьківських та професійних обов'язків. Це може забезпечити їм більше гнучкості та зручності, що сприяє їхньому здоров'ю та благополуччю.

Запровадження таких послуг в Україні може сприяти полегшенню поєднання професійного та батьківського життя, зменшенню стресу для матерів та підтримці розвитку дітей.

У контексті підтримки самотніх матерів важливо вживати заходи для полегшення цього поєднання ролей. Одним із варіантів може бути запровадження розширених годин роботи дошкільних дитячих закладів, включаючи продовжене перебування, вечірні підгрупи та інші додаткові послуги. Це дозволить матерям мати можливість займатися своєю роботою або освітою в додатковий час, забезпечуючи дітей додатковим часом у дошкільних закладах під наглядом професіоналів.

Узагалі, забезпечення підтримки та послуг для неповних сімей, зокрема через дошкільні дитячі заклади та інші ресурси, може допомогти зменшити стрес і навантаження на самотніх батьків, сприяти їхньому професійному розвитку та забезпечити кращі умови для дітей у таких сім'ях.

Досягнення повноцінного життя самотніх матерів потребує комплексного підходу, який охоплює різні аспекти їхнього життя. Це включає матеріальну допомогу, підтримку освіти, розвиток робочих навичок, психологічну та медичну підтримку, а також створення сприятливого

соціального середовища для їхнього розвитку та самореалізації. Розв'язання основних проблем та створення підтримуючого середовища для самотніх матерів є важливими аспектами соціальної роботи.

За результатами аналізу наукової літератури виділимо кілька основних підходів, які найчастіше використовуються соціальною у робіті з самотніми матерями:

1. Інтегрований підхід до соціальної роботи: Потреби самотніх матерів є комплексними, тому важливо, щоб соціальні працівники працювали з матерями в різних аспектах їхнього життя, включаючи економічну допомогу, освіту, працевлаштування, доступ до медичних та інших соціальних послуг.

2. Програми професійного розвитку та підтримки: Для підвищення конкурентоспроможності на ринку праці важливо надавати самотнім матерям можливість отримати освіту та професійну підготовку. Програми підтримки можуть включати безкоштовне навчання, стипендії, професійні тренінги та консультації з працевлаштування.

3. Соціальні служби у сфері охорони здоров'я та допомоги дітям: Забезпечення доступу до якісних медичних послуг та допомоги дітям є важливим аспектом підтримки самотніх матерів. Розширення доступу до медичних програм, дитячих садків, психологічної підтримки може допомогти зменшити вплив стресу та негативних наслідків на здоров'я.

4. Розбудова соціальної інфраструктури: Розвиток і покращення доступу до соціальних послуг, таких як дитячі садки, школи, клуби, спортивні об'єкти та інші інфраструктурні об'єкти, є важливим аспектом підтримки самотніх матерів. Це створює можливості для розвитку дітей та полегшує балансування робочих та сімейних обов'язків.

Важливо у кожному конкретному випадку об'єктивно оцінити запит жінки та її дитини чи дітей на надати саме ті послуги, яких вони потребують, максимально активізуючи наявні ресурси клієнтки

2.2. Соціальна підтримка одиноких матерів у соціальних центрах матері та дитини (на прикладі Чернівецької обласної комунальної установи «Соціальний центр матері та дитини»)

Для профілактики соціального сирітства Україна зобов'язалась забезпечити розвиток сімейних форм виховання дітей, позбавлених батьківського піклування та підтримувати сім'ї з дітьми, які опинились у кризовій ситуації. У практичному аспекті для реалізації поставленого завдання в нашій державі, у 2003 році, завдяки підтримці Представництва Дитячого Фонду ООН (ЮНІСЕФ) в Україні, Представництва благодійної організації «Надія і житло для дітей» в Україні створено перший заклад нового типу для соціального захисту матерів з дітьми – Херсонський міський Центр матері та дитини. Успішний досвід функціонування цього центру підтвердив необхідність створення подібних установ у інших регіонах України. Наразі в Україні функціонує 15 соціальних центрів матері та дитини. Одним із найвагоміших завдань цих соціальних структур є надання різних видів допомоги (соціально-педагогічної, психологічної, правової, медичної) клієнтам, які опинилися в складних життєвих обставинах, що перешкоджають їм виконанню материнських обов'язків. У соціальних центрах матері і дитини жінки мають змогу отримати як педагогічні консультації так і психологічну підтримку, а також отримати комплекс послуг щодо соціально-педагогічного супроводу та здобути практичні навички по догляду за своїми дітьми.

У рамках дослідження соціальної підтримки одиноких матерів, нами з'ясовано основні форми та методи роботи такої організації у місті Чернівці.

Чернівецька обласна комунальна установа «Соціальний центр матері та дитини» – соціальний заклад для тимчасового проживання жінок на сьомому-дев'ятому місяці вагітності та матерів з дітьми, які перебувають у складних життєвих обставинах, що перешкоджають виконанню материнського обов'язку. Створений у 2008 році Чернівецькою обласною радою, діє

відповідно до Положення та розташований за адресою – м. Чернівці, вул. Луковецька, 4.

На час проведення дослідження (жовтень 2023 року), заклад перебував у стані реорганізації, і у ньому проживало всього 2 жінки з дітьми. Загалом заклад розрахований на 10 підопічних та їхніх дітей. Але інколи, коли того вимагають обставини, в порядку виключення працівники центру ідуть на зустріч та розміщують в центрі й старших дітей, аби не відривати їх від матері. Усі послуги у Центрі надаються кваліфікованим персоналом. До постійного складу мультидисциплінарної команди крім директора, входять соціальний педагог, психолог, медична сестра. Крім них у закладі працюють 4 чергових адміністратора, один з яких там перебуває цілодобово.

Встановлено, що основна мета діяльності Центру – це реалізація нових форм соціальної підтримки жінок та запобігання їх відмови від новонароджених дітей.

До основних завдань, які виконують працівники Чернівецької обласної комунальної установи «Соціальний центр матері та дитини», належать:

- надання особам, які тимчасово проживають у Центрі, соціальних послуг з притулку, соціальної інтеграції та реінтеграції;
- забезпечення першочергових потреб клієнтів на період вирішення їх складних життєвих обставин;
- надання соціальної, психологічної, юридичної підтримки матерям з метою подолання складних життєвих обставин (у тому числі консультації жінкам з інвалідністю та матерям дітей з інвалідністю);
- допомога в аналізі життєвих ситуацій, визначенні основних проблем та шляхів їх розв'язання, складанні плану виходу із складної життєвої ситуації, зміцненні (відновленні) родинних і суспільно корисних зв'язків;
- підтримка і консультування з питань догляду за дітьми раннього віку, їх розвитку та виховання;
- інформування клієнтів із питань соціального захисту населення,

сприяння отриманню безоплатної правової допомоги, реєстрації місця проживання (перебування), отриманню (відновленню) житла, працевлаштуванню тощо);

- отримання клієнтами медичних послуг(медичного обстеження, лікування за потреби).
- створення сприятливих житлово-побутових умов для нормальної життєдіяльності матері та дитини й забезпечення дитині належного догляду без відокремлення від матері;
- навчання, розвиток і підтримка соціальних навичок матерів з дітьми;
- підготовка матері з дитиною до подальшої успішної адаптації у суспільстві;
- створення сприятливих умов для життєдіяльності і розвитку дитини.

Зупинимось на характеристиці клієнтів, які є цільовими користувачами послуг «Соціального центру матері і дитини». До таких клієнтів, в першу чергу, належать:

- одинокі матері;
- неповнолітні, мами з дітьми, які постраждали від насилля;
- жінки на останніх місяцях вагітності, коли існує ризик, що вони залишать дитину після народження;
- матері та вагітні жінки, які зростали в інтернатних закладах.

Встановлено, що типовий соціальний портрет більшості клієнток Центру – це молоді жінки, які мають середню освіту, та випускниці інтернатних закладів, що мають недостатню кількість знань та практичних навичок піклування про власне здоров'я та здоров'я своєї дитини, у яких незадовільні матеріально-побутові умови для проживання та виховання дитини.

Потрапити до «Соціального центру матері і дитини» можна лише на підставі направлення з центру соціальних служб або територіальної громади та чітких критеріїв належності до цільової групи (див. Додаток А). У разі самостійного звернення до Центру жінок або інших осіб, які мають

інформацію про жінок цільової групи, за потреби термінового втручання й проведення з ними соціальної роботи, директор самостійно може прийняти рішення про розміщення таких жінок у закладі.

Зарахування до Чернівецької обласної комунальної установи «Соціальний центр матері та дитини» здійснюється згідно з наказом директора на підставі письмової заяви вагітної жінки (матері) та направлення центру соціальних служб. Для зарахування також подається документ, що засвідчує особу (копія паспорта чи ID-картки), медична довідка про стан здоров'я (а у разі прийому матері з дитиною - також медична довідка про народження дитини). У разі відсутності зазначених документів Центр разом з фахівцями центру соціальних служб за місцем проживання жінки надає допомогу в їх оформленні.

Прийняття осіб до центру здійснюється цілодобово. Зарахування осіб до Чернівецької обласної комунальної установи «Соціальний центр матері та дитини» проводиться протягом робочого дня.

До установи не можуть бути зараховані особи за наявності у них алкогольної або наркотичної залежності, а також жінки із симптомами хвороби в період загострення хронічних інфекційних захворювань.

Якщо матері відмовлено у зарахуванні до Центру, викликається представник служби у справах дітей за місцезнаходженням центру для вирішення питань щодо захисту прав дитини.

Під час розміщення жінку знайомлять з соціальним педагогом, який відповідає за ведення її справи. Він надає жінці або матері всю необхідну інформацію про послуги та повідомляє її про умови перебування, правила внутрішнього розпорядку, процедури обслуговування, правила користування кухонними та іншими приладами, санітарними приміщеннями, а також представляє її іншим мешканцям та персоналу установи.

Жінці або матері з дитиною виділяють ліжко-місце та надають необхідні предмети для користування, включаючи комплект постільної білизни, рушники та гігієнічні засоби відповідно до встановлених стандартів.

У Центрі жінці або матері надаються продукти харчування відповідно до затверджених норм.

Відрахування з Чернівецької обласної комунальної установи «Соціальний центр матері та дитини» здійснюється за наказом директора, що видається на підставі письмової заяви матері у разі досягнення дитиною 18-місячного віку або за наявності засвідчених працівниками центру фактів ухилення матері від виховання дитини або дітей, що суперечать інтересам, загрожують життю та здоров'ю дитини. Також самотній матері може бути відмовлено у проживанні в установі і отримання потрібних їй послуг при одноразовому грубому або систематичному порушенні правил внутрішнього розпорядку Центру. У разі відрахування матері через ухилення від виховання дитини або дітей, одноразового грубого або систематичного порушення правил внутрішнього розпорядку Центр за десять днів до відрахування інформує про це службу у справах дітей для вирішення питань щодо захисту прав дитини.

Центр провадить свою діяльність на принципах захисту прав людини, гуманності, законності, доступності послуг, конфіденційності, поваги до особистості, дотримання правил етики спілкування з особами з інвалідністю та представниками інших соціальних груп, нетерпимості до дискримінації, зокрема за ознаками віку, статі, інвалідності тощо. Усі соціальні послуги надаються безоплатно в обсягах, визначених державними стандартами.

Самотні матері з дітьми, які перебувають у Чернівецькій обласній комунальній установі «Соціальний центр матері та дитини», потребують не тільки соціальної допомоги та матеріальної підтримки, але й комплексного психологічного супроводу, юридичного консультування, підвищення власної педагогічної компетентності тощо. Саме тому робота в установі носить комплексний характер, враховує індивідуальну соціальну ситуацію кожної клієнтки і має за мету максимально забезпечити базові потреби жінки та дитини.

2.3. Соціальний супровід одиноких матерів у Чернівецькій обласній комунальній установі «Соціальний центр матері та дитини»

Співробітник, відповідальний за ведення справи, створює облікову картку для отримувача (див. Додаток Б) та особову справу, до якої включаються всі документи. Пізніше до особової справи додаються документи, які відображають процес надання соціальних послуг.

Послуги надаються на підставі договору між закладом та отримувачем послуг, що регулює взаємні відносини сторін. Договір про надання послуг сторони підписують протягом трьох днів після видання наказу про зарахування жінки у заклад (див. Додаток В).

Договір містить:

- обов'язковий обсяг послуг, які надаються отримувачу на безоплатній основі;
- додаткові послуги (якщо такі є);
- права та обов'язки матері та закладу, а також відповідальність сторін у ході надання-отримання соціальних послуг;
- умови припинення надання послуг;
- термін дії договору.

Договір передбачає обов'язкову участь жінки/матері у виконанні індивідуального плану, її відповідальність за дитину та право приймати рішення в інтересах дитини.

З метою визначення ступеня втручання та типу послуг, які можуть бути надані жінці, здійснюється комплексна оцінка її потреб, навичок та життєвої ситуації.

Це дозволяє працівникам мати необхідну інформацію для індивідуального планування надання послуг у найкращий спосіб та з урахуванням пріоритетів вирішення їхніх проблем відповідно до їхньої поточної ситуації та потреб.

Процес оцінювання потреб має три етапи: первинне, проміжне та

підсумкове. Первинне оцінювання зазвичай проводиться протягом перших 14 днів після підписання договору. Первинна оцінка включає в себе два аспекти: оцінку матері та оцінку дитини (див. Додаток Г).

Оцінка матері передбачає наступне:

- Оцінку базових потреб матері, таких як харчування, стан здоров'я і побут.
- Оцінку рівня соціальних навичок матері та її навичок у догляді за дитиною.
- Оцінку виховного потенціалу матері та стосунків з дитиною.
- Оцінку ресурсів у сім'ї та громади.
- Вивчення та аналіз обставин життя матері.

Оцінка дитини повинна передбачає наступне:

- Оцінку базових потреб дитини, включаючи годування, стан здоров'я, безпеку та догляд.
- Оцінку основних аспектів розвитку дитини, включаючи фізичний та психомоторний розвиток, а також когнітивний (пізнавальний) розвиток.

Для проведення аналізу стану здоров'я та фізичного розвитку дитини обов'язково залучається спеціаліст з медичного закладу (лікар-педіатр, патронажна медична сестра, сімейний лікар), який повинен регулярно проводити профілактичні огляди дітей до 3 років. Результати оцінки заносяться у форму оцінки потреб (див Додаток ВВВ).

Проміжна та підсумкова оцінка проводиться з метою моніторингу змін у взаєминах мати та дитини, рівня навичок матері, а також стану самої дитини, з метою визначення ефективності діяльності фахівців.

На основі проведеної оцінки потреб соціальний педагог закладу складає індивідуальний план роботи, який розробляється спільно із клієнткою протягом 1 тижня з моменту проведення оцінки потреб. У плані визначають ключові проблеми та пріоритетність дій. Індивідуальний план роботи також містить цілі роботи, заплановані заходи для досягнення поставлених цілей, строки їх виконання (див. Додаток Д).

У рамках реалізації індивідуального плану роботи з клієнтками Центру соціальним педагогом, іншими працівниками закладу, залученими фахівцям надаються різноманітні послуги, які можна об'єднати такі блоки:

Соціально-побутові послуги. З метою набуття або підтримки соціальних навичок, у закладі створено умови та надано можливість жінці самостійно приготувати їжу для себе та дитини, їм необхідно самостійно прибирати кімнату, де вони тимчасово проживають, а також інші приміщення загального користування, такі як кухня, ванна кімната, кімнати для занять і іграва.

Персонал закладу може давати поради щодо збалансованого та здорового харчування, підказувати, як придбати додаткові продукти, визначати їх якість та зберігання. Спеціалісти закладу постійно підтримують жінку та надихають її на самостійне та належне самообслуговування та догляд за дитиною. Вони надають їй підтримку і допомогу, здійснюють моніторинг та, у разі потреби, навчають чи надають персональну допомогу в проведенні процедур, приготуванні їжі, придбанні одягу та інших необхідних речей для жінки чи дитини, доки вона не набуде необхідних навичок.

Працівники Центру за необхідності допомагають у відновленні документів матері, отриманні документів на дитину, оформленні та отриманні виплат та соціальних допомог.

Соціально-медичні послуги. Медичний працівник закладу, для забезпечення здоров'я матері та дитини, відстежує санітарно-гігієнічний стан приміщень загального користування, кімнат матері та дитини, а також харчоблоку. Проводить щоденний моніторинг здоров'я матері та дитини, включаючи огляд, опитування щодо стану здоров'я, вимірювання температури, контроль за вчасними щепленнями дитини, надає поради та бере участь у догляді за дитиною, включаючи купання та надання порад з одягу для дитини. Моніторить процес годування та харчування дитини, дає консультації матері з цих питань, підтримує грудне вигодовування та

інструктує щодо збалансованого харчування. Відстежує фізичний розвиток дитини і в разі виявлення відхилень організовує обстеження за участю лікарів-спеціалістів. Працівники закладу надають підтримку матері у вдосконаленні навичок догляду за собою та дитиною, проводять індивідуальні та групові заняття з ведення здорового способу життя та профілактики захворювань. Для ефективної медичної допомоги заклад укладає договори з місцевими медичними установами та фахівці закладу здійснюють супровід для відвідування медичних закладів.

Соціально-педагогічні та психологічні послуги. З метою підтримки і розвитку позитивних відносин між матір'ю та дитиною фахівці Центру проводять індивідуальні та групові консультації. Тривалість і тематика консультацій визначаються в індивідуальних планах роботи. Працівники надають допомогу матерям у купанні дитини, приготуванні їжі для неї, виборі одягу та іграшок, та стимулюють матір говорити з дитиною. Дитина повинна вчитися грати самостійно, і працівники надають поради щодо цього процесу. Надають консультації матері щодо догляду за дитиною з метою сприяння її розвитку (як проводити заняття з дитиною, як використовувати додаткові стимули для розвитку, як дитина може реагувати на звуки та дотик тощо).

Допомога в соціалізації. Для успішної подальшої соціалізації та подолання складної життєвої ситуації фахівці Центру взаємодіють зі спеціалістами центру соціальних служб, або соціальним працівником територіальної громади за місцем проживання задля підготовки підтримуючого середовища в громаді і створення сприятливих умов для соціальної інтеграції матері та дитини. Зокрема, допомагають клієнткам у встановленні/відновленні конструктивних контактів із сім'єю, близькими та іншими особами, які відіграють важливу роль в їхньому житті; вчать жінок веденню господарства, плануванню сімейного бюджету, формують та розвивають навички самостійного життя; сприяють у отриманні/завершенні освіти; контролювати емоції та справлятися зі стресом тощо.

Не пізніше, ніж за місяць до закінчення дії договору про надання послуг соціальний педагог Центру готує матір з дитиною до виходу із закладу. Ось декілька ключових аспектів цих дій:

1. Фахівець проводить підсумкову оцінку стану та потреб матері та дитини на момент їхнього виходу із центру. Ця оцінка включає в себе аналіз психологічного та фізичного стану, здоров'я дитини, психосоціальних навичок матері та інших факторів.

2. На основі підсумкової оцінки спеціаліст готує висновки та рекомендації для роботи з матір'ю та дитиною за місцем подальшого проживання. Ці рекомендації можуть включати рекомендації щодо подальшої психосоціальної підтримки, медичного спостереження, освіти, а також зв'язку з іншими службами та громадськими організаціями.

3. Спільно з клієнткою та відповідальним спеціалістом центру соціальних служб за місцем проживання планується вибуття та влаштування матері з дитиною в громаді. Цей план може включати пошук житла, роботи, освіти та інших аспектів соціальної інтеграції.

4. Зазвичай за два тижні до завершення перебування жінки з дитиною фахівець Центру направляє висновки та рекомендації до центру соціальних служб, який буде здійснювати подальший соціальний супровід матері з дитиною у громаді. Це дозволяє забезпечити безперервну підтримку та надання необхідних послуг після виходу з установи.

Після виходу із закладу мати з дитиною перебуває під соціальним супроводом центру соціальних служб.

Оскільки під час проведення дослідження у Чернівецькій обласній комунальній установі «Соціальний центр матері та дитини» перебувало дві клієнтки з дітьми, доречним, на наш погляд, є аналіз їх соціальних ситуацій та послуг, наданим їм у процесі здійснення соціального супроводу. Проаналізуємо проведену роботу за окремими кейсами.

Кейс 1. Одинокa мати Олена Б., котра разом з малолітнім сином О. зареєстровані в м. Рубіжне Луганської області. У «Соціальний центр матері

та дитини» потрапили за направленням Чернівецького міського центру соціальних служб.

За результатами первинної оцінки з'ясовано, що Олена Б. – одинока матір; батько дитини (зі слів жінки) був її співмешканцем, наркозалежний, зловживав спиртним. До переїзду у м.Чернівці Олена Б. проживала у Центрі матері і дитини у м.Сєверодонецьк.

За період перебування у «Соціальному центрі матері та дитини» Олена Б. мала можливість безоплатно отримувати послуги консультативної підтримки психолога і соціального педагога установи, користуватися технікою, приміщеннями, іншими наявними ресурсами. Неодноразово отримувала допомогу від волонтерів у вигляді засобів індивідуальної гігієни, засобів догляду за дитиною, продуктів харчування, одягу для себе та для дитини. Організовано огляд сина дитячим дерматологом (у дитини спостерігалися висипи на шкірі обличчя, на животику і на спині). За результатами відвідування лікаря встановлено діагноз хлопчика (атопічний дерматит у стадії загострення), лікарем розроблено схему лікування, підібрано відповідні гіпоалергенні медпрепарати, змінено харчування. Необхідні ліки було куплено коштами волонтерів, детально проаналізовано графік їх прийому (з записом дня та часу прийому). За чіткістю дотримання приписів лікаря жінкою слідкував соціальний педагог установи. Протягом трьох тижнів ознаки дерматиту поступово усунуто.

Також хлопчика неодноразово оглядав дитячий лікар-невролог. За результатами оглядів констатовано затримку статокінетичного та мовленнєвого розвитку дитини з підозрою на гідроцефалію; для поглибленого обстеження дитину направлено у Дитячу міську клінічну лікарню. За результатами обстеження у неврологічному відділенні Дитячої міської клінічної лікарні діагноз «гідроцефалія» спростовано, проте затримка психомоторного розвитку підтверджена. Рекомендовано залучати хлопчика до виконання посильних фізичних вправ для покращення його психосоматичного стану. Спільно з соціальним педагогом закладу

розроблено тижневий план занять з дитиною, який повторюється і переглядається щомісяця. Фіксуються зміни у фізичному стані дитини, у його психомоторному розвитку.

Жінка загубила довідку про взяття на облік внутрішньо переміщеної особи сина. У рамках соціального супроводу соціальним педагогом закладу довідку поновлено. Клієнтка отримує виплати як внутрішньо переміщена особа на себе і на свого сина.

За результатами проведеної роботи з Оленою Б, аналізу її індивідуальних особливостей та ситуацій, котрі виникали за період проживання в установі, можна констатувати, що жінка достатньо добре справляється з обов'язками по догляду за дитиною лише за умови постійного контролю: потребує постійного нагадування про поетапність, якість, тривалість гігієнічних процедур, інформування стосовно специфіки харчування дитини; організація соціально-побутового середовища проживання родини має бути чітко контрольованою. За таких умов клієнтка підтримує чистоту і порядок у приміщенні, де проживає, у місцях загального користування (кухня, загальний коридор, санвузол).

Варто відмітити прогрес Олени у розвитку навичок догляду за сином, організації його режиму дня. Також покращилася якість облаштування побуту: вона підтримує належний рівень чистоти, здійснює прибирання відповідно до графіка, дотримується правил перебування у закладі.

Соціальний педагог Чернівецької обласної комунальної установи «Соціальний центр матері та дитини» констатує, що рівень розвитку соціалізаційних навичок Олени Б. недостатній через індивідуальні психологічні особливості. Проте за умов належного супроводу чи наявності хорошого прикладу вона достатньо добре зможе доглядати за сином, за собою, організувати побут своєї сім'ї.

Кейс 2. Одинокa мати Валентина Л. виїхала з м.Сєверодонецьк Луганської області з двомісячною донькою М. У «Соціальний центр матері та дитини» направленні Чернівецького міського центру соціальних служб.

За результатами первинної оцінки з'ясовано, що Валентина Л. – випускниця інтернату. Батько дитини (зі слів жінки) перебуває на службі у Збройних Силах України, шлюб між ними офіційно не зареєстрований. Її мати вела асоціальний спосіб життя, не мала постійного місця проживання, померла кілька років назад. Батька Валентина не знає і ніколи про нього з матір'ю не говорила.

У результаті проведеної бесіди встановлено, що до переїзду у м.Чернівці від восьмого місяця вагітності Валентина проживала у Центрі матері і дитини у м.Сєверодонецьк, де встигла подати документи на виплату допомоги до і після народження дитини, проте у зв'язку з початком військових дій на території Луганської області ці виплати їй нараховані не були. Соціальний педагог установи проконсультувала жінку щодо необхідних документів для повторної подачі у департамент соціальної політики для оформлення відповідних виплат. Перші виплати жінка отримала у жовтні 2023 року.

Відповідно до запиту клієнтки організовано огляд доньки М. лікарем отоларингологом (у медичній картці дівчинки була рекомендація щодо обстеження у віці 1 року). За результатами обстеження патологій слуху не виявлено.

За результатами роботи з клієнткою оформлено довідки про взяття на облік внутрішньо переміщеної особи жінки та її малолітньої доньки, вона отримує відповідні виплати.

За період перебування у «Соціальному центрі матері та дитини» Валентина Л. отримувала психологічну допомогу, послугу соціального супроводу соціального педагога, мала можливість користуватися технікою, приміщеннями, іншими наявними ресурсами установи. Неодноразово отримувала допомогу від волонтерів у вигляді засобів індивідуальної гігієни, засобів догляду за дитиною, продуктів харчування, одягу для себе та для доньки.

За результатами проведеної роботи з Валентиною та ситуацій, котрі

виникали за період проживання в установі, соціальний педагог закладу констатує, що жінка достатньо добре справляється з обов'язками по догляду за дитиною, проте потребує постійного контролю та нагадування стосовно якості, тривалості гігієнічних процедур, інформування стосовно специфіки харчування дитини; організація соціально-побутового середовища проживання родини має бути чітко контрольованою, інакше прибирати, складати речі чи наводити порядок у місцях загального користування (кухня, загальний коридор, санвузол) Валентина не буде. Також у Валентини спостерігаються систематичні фінансові труднощі через невміння планувати свої витрати.

Виходячи з вищевказаного, рівень розвитку соціалізаційних навичок Валентини Л. низький, вона на даний момент не готова до самостійного життя у відкритому соціальному середовищі; здатність забезпечувати базові потреби малолітньої дитини без сторонньої фахової допомоги у Валентини невисока.

Таким чином, за результатами аналізу практичної роботи соціального педагога з надання послуги соціального супроводу з клієнтками у Чернівецькій обласній комунальній установі «Соціальний центр матері та дитини» проходимо до висновку, що клієнти у закладі мають доступ до комплексної підтримки, що завдяки співпраці закладу з соціальними службами та установами міста Чернівці надається з урахуванням індивідуальних потреб клієнта.

Висновки до другого розділу

У другому розділі встановлено, що сучасні технології соціальної роботи з самотніми матерями включають методи та прийоми, які широко використовуються при роботі з неповними сім'ями. Розглянуто визначення неповної сім'ї, її особливості. Розкрито чотири основних напрями роботи з неповними сім'ями. Охарактеризовано основні технології, які широко

застосовується у роботі з неповними сім'ями – консультування, соціальної реабілітації. Описано соціальний патронаж, як один з напрямів соціальної роботи, спрямований на постійний супровід неповної сім'ї, яка потребує систематичної підтримки. Висвітлено форми роботи соціальних працівників, які найчастіше використовуються у практиці з самотніми матерями.

Запропоновано кілька можливих підходів у розв'язанні основних проблем та створення підтримуючого середовища для самотніх матерів у соціальній роботі.

Під час проведеного дослідження з'ясовано основні форми та методи соціальної підтримки самотніх матерів з дітьми у Чернівецькій обласній комунальній установі «Соціальний центр матері та дитини». Визначено мету та основні завдання центру, цільову групу клієнтів, соціальний портрет клієнток центру. Охарактеризовано послуги, які надаються самотнім матерям соціальним педагогом, іншими працівниками закладу, залученими фахівцями, та як соціальний педагог Центру готує матір з дитиною до виходу із закладу.

На основі аналізу кейсів, з якими працював соціальний педагог у Чернівецькій обласній комунальній установі «Соціальний центр матері та дитини» на момент проведення дослідження, доведено важливість врахування індивідуальних запитів клієнток у процесі надання соціального супроводу.

ВИСНОВКИ

Історично, самотні матері, а також їхні діти стикалися із значними викликами та проблемами. Через релігійні, культурні та соціальні переконання, у минулому, вони часто зазнавали стигматизації та відчуження. З часом суспільство змінилося, і вже не вважає самотніх матерів та їхніх дітей винуватцями або об'єктами стигматизації. Сучасне законодавство та соціальні програми спрямовані на захист прав самотніх матерів та забезпечення підтримки для їх материнства та виховання дітей.

Не зважаючи на те, що термін «самотня мати» остаточно не визначений у вітчизняному законодавстві, це не повинно заважати визнавати їх потреби та права у сучасному суспільстві. Зміна у ставленні до самотніх матерів та їхніх дітей відображає загальний розвиток цінностей і соціальних норм у сучасному світі.

Зазвичай, сім'ї самотніх матерів різного шлюбного статусу називаються «неповними» або «материнськими» сім'ями. У таких сім'ях мати часто змушена виконувати функції, які зазвичай виконуються чоловіком, що може призводити до перевантаження та стресу.

Самотні матері та їхні діти дійсно стикаються зі специфічними проблемами і труднощами. Наприклад, вони можуть потрапити в кризові ситуації, коли потрібно приймати важливі рішення чи забезпечувати матеріальну підтримку для сім'ї. Виховання дітей в такій сім'ї може призвести до одностороннього виховання та впливу на уявлення дітей про сімейне життя та статеві ролі.

Самотні матері можуть переживати негативні почуття і психологічні проблеми, включно з депресією. Сприятливими для цього факторами можуть бути відсутність підтримки, фінансова нестабільність та соціальна ізоляція.

Соціальна підтримка самотніх матерів з дітьми є актуальною проблемою і головною характеристикою, що визначає актуальний стан сучасного суспільства.

В Україні існують правові норми та програми соціальної підтримки для одиноких матерів, які самостійно виховують дітей. Соціальний супровід таких сімей є складовою частиною державної сімейної політики, метою якої є надання допомоги сім'ям у подоланні різного роду стресових ситуацій, у вирішенні проблем, що виникають у їхньому житті, і з якими сім'я не здатна впоратися самостійно. Зазвичай в рамках соціального супроводу одиноких матерів з дітьми оформлюються необхідні документи для надання грошової допомоги від держави з урахуванням складу сім'ї, її доходів та віку дітей, забезпечуються додаткові гарантії при прийнятті на роботу та звільненні, наданні відпусток одиноким матерям, пільги при оподаткуванні, субсидії для відшкодування витрат на оплату житлово-комунальних послуг тощо. Якщо одинока мати виховує дитину до 18 місяців і не має належних умов проживання, вона може бути поселена до «Соціального центру матері та дитини», де отримує увесь комплекс необхідних послуг: від задоволення власних базових потреб (і потреб своєї дитини) до психологічної підтримки.

В Україні виділяють чотири основних напрями роботи з неповними сім'ями: надання термінових, невідкладних дій, спрямованих на виживання сім'ї (матеріальна підтримка, одяг, взуття, тощо); соціальна та психологічна робота спрямована на стабілізацію сімейних відносин та соціальний розвиток неповної сім'ї; довготривалі методи і форми, спрямовані на покращення соціального становища та розвиток навичок у неповних сім'ях; профілактичні дії, спрямовані на запобігання появі неповних сімей. Ця робота здійснюється у таких технологіях як соціальне консультування, реабілітація через застосування різних форм соціальної роботи, які характеризуються за різними ознаками (тривалістю, метою, складом, місцем проведення, видом діяльності тощо).

За результатами дослідження, проведеного на базі Чернівецької обласної комунальної установи «Соціальний центр матері та дитини», висвітлено основні форми та методи соціальної підтримки одиноких матерів з дітьми, що реалізуються в рамках надання послуги соціального супроводу.

На основі проведеного аналізу, вивчення досвіду роботи установи, її мети та основних завдань визначено цільову групу клієнтів Чернівецької обласної комунальної установи «Соціальний центр матері та дитини», складено типовий соціальний портрет клієнток центру. Охарактеризовано послуги, які надаються самотніми матерями соціальним педагогом, іншими працівниками закладу, залученими фахівцями з інших установ. Визначено зміст соціального супроводу клієнток фахівцями Центру на основі опису реальних кейсів.

Проведене дослідження не претендує на вичерпність аналізу соціально-педагогічної підтримки самотніх матерів з дітьми в Україні. Перспективними напрямками подальших наукових пошуків залишаються можливості реалізації форм та методів просвітницької роботи з дівчатами і жінками, що самі виховують дітей, але не знають про систему соціальної підтримки, послугами якої можуть скористатися; питань налагодження конструктивної співпраці з чоловіками, чиїх дітей вони виховують; формування толерантного ставлення громадськості до феномену материнства, де жінка замінює дитині обох батьків, тощо.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ І ЛІТЕРАТУРИ

1. Братусь І. В. Соціально-педагогічна робота з юними матерями в громаді. Проблеми педагогічних технологій. Зб. наук. праць Волинського держ. ун-ту. 2004. Вип. 3-4. С. 72-77.
2. Братусь І. В. Технології соціальної роботи з неповнолітніми матерями в США. Практична психологія та соціальна робота. 2001. № 10 (35). С. 42- 46.
3. Брутман В.И., Филлипова Г.Г., Хамитлва И.Ю. Динамика психического состояния женщины во время беременности и после родов. Вопросы психологии. 2002. № 1. С. 59-69.
4. Ворошнина О. Р. Психологическая коррекция депривированного материнства. М.: МОДЭК, 1998. 400 с.
5. Герега О. Р., Волошенко М. О. Девіантне материнство в сучасному батьківстві. Теорія і практика сучасної психології. 2019. №2. Т.1. С.148- 150
6. Гурко Т. А. Вариативность представлений в сфере родительства. Социологические исследования. 2000. № 8. С. 90-97.
7. Деларю В. В. Психология отклоняющегося поведения: учебно-методическое пособие. Волгоград, 2004. 136 с.
8. Дементьева І. Ф. Негативні фактори виховання дітей у неповній сім'ї. Соціологічні дослідження. 2001. №11. С.25-29.
9. Желєзнава А.К. Реабілітація неблагополучної сім'ї методом соціального патронажу / Вісник психосоціальної та корекційно-реабілітаційної роботи. – М. : Соціальне здоров'я., 1998, № 4. – С. 24.
10. Житловий кодекс Української РСР: Кодекс від 30.06.1983 № 5464-Х. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://kodeksy.com.ua/zhitloviy_kodeks_ukrains_koi_rsr.htm
11. Закон України Про відпустки: від 15.11.1996 № 504/96-ВР. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/504/96-%D0%B2%D1%80>

12. Закон України «Про Державний бюджет України на 2023 рік». [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2710-20#Text>

13. Закону «Про державну допомогу сім'ям з дітьми». [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2811-12#Text>

14. Закону України «Про житловий фонд соціального призначення». [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3334-15#Text>

15. Зберегти сім'ю. Соціальна робота із сім'ями, які опинились у складних життєвих обставинах [Текст] / [Мороз О.М., Постолюк Г.І., Семигіна Т.В., Шипіленко О.С.]. К.: ЕКМО, 2008. 160 с.

16. Зверева І. Д. Соціальна робота в Україні: Навч. посібник [Текст] / І. Д. Зверева, О. В. Безпалько, С. Я Марченко. – К. : Наук. світ, 2003. – 233 с..

17. Зубкова Т.С., Тимошина Н.В. Організація та зміст роботи із соціального захисту жінок, дітей та сім'ї // Посібник для студ. середовищ проф. навч. закладів // М. : «Академія». - 2008р. – С. 75.

18. Калабихина И. Социальный пол и проблемы населения. – М., 2005. – 342 с.

19. Киблицкая М. Исповеди одиноких матерей. М.: Эслан, 1999. – 34с.

20. Кияниця З. П., Петрочко Ж. В. Соціальна робота з вразливими сім'ями та дітьми: посіб. у 2-х ч.; Ч. І. Сучасні орієнтири та ключові технології. К.: ОБНОВА КОМПАНІ, 2017. 256 с.

21. Кодекс законів про працю України: Закон, Кодекс від 10.12.1971 № 322-VIII. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/322-08#Text>

22. Колечко О. Соціально-психологічний феномен девіантного материнства. Педагогіка і психологія професійної освіти. 2013. № 5. С. 179-190.

23. Конституція України: Закон від 28.06.1996 № 254к/96-ВР. [Електронний ресурс]. – Режим доступу:

<http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80>

24. Кравченко О. О. До питання надання соціальних послуг самотніми матеріями в Україні. Проблеми соціальної роботи: філософія, психологія, соціологія. 2018. № 2 (12). С. 58-64.

25. Лактіонова Г. М. Соціальний супровід клієнток соціальних центрів матері та дитини за місцем проживання. Соціальна робота в Україні: теорія і практика. 2008. №1. С. 15-24.

26. Лунякова Л. Г. Про сучасний рівень життя сімей самотніх матеріїв. Соціологічні дослідження. 2009. №8. С. 86-91.

27. Матвеева Е. В. Анализ материнства с позиции теории деятельности. К.: ВГГУ, 2004. 210 с.

28. Мещерякова С. Ю. Психологическая готовность к материнству. Вопросы психологии. 2002. № 5. С. 18-27.

29. Мухамедрахимов Р. Ж. Взаимодействие и привязанность матерей и младенцев групп риска. Вопросы психологии. 1998. № 2. С. 18-33.

30. Національна соціальна сервісна служба України. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://nssu.gov.ua/analitychni-doslidzhennia/dity-i-viina-v-ukraini>

31. Самотні матері в Україні. Бідність, порушення прав та потенціал до протесту. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://commons.com.ua/uk/odinoki-materi-v-ukrayini-bidnist-porushennya-prav-ta-potencial-do-protestu/>

32. Оцінка потреб дитини та її сім'ї. За заг. ред. І. Д. Звереві. К.: Держсоцслужба, 2007., 144 с.

33. Пастошук Г. Д. Життєдіяльність неповних сімей як психологічна проблема. Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія: психологічні науки. 2018. Вип.3. Т.2. С. 85-91.

34. Пашкова Є. Р. Соціальний феномен самотньої матері. Section: Socially-humanitarian sciences and public administration. 2018. №1. С. 44-47.

35. Пеша, І. В. Визначення категорій сімей, які перебувають у складних

життєвих обставинах [Електронний ресурс] / І. В. Пєша. – Режим доступу: <http://www.enpuir.npu.edu.ua/bitstream/123456789/3968/1/Pyesha.pdf>

36. Податковий кодекс України: Закон від 02.12.2010 № 2755-VI. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/2755-17/page18>

37. Постанова Кабінету Міністрів України від 27 грудня 2001 р. № 1751 Про затвердження Порядку призначення і виплати державної допомоги сім'ям з дітьми. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1751-2001-п#Text>

38. Постановою Кабінету Міністрів України від 1 жовтня 2014 р. № 505 Порядок надання щомісячної адресної допомоги внутрішньо переміщеним особам для покриття витрат на проживання, в тому числі на оплату житлово-комунальних послуг. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/505-2014-п#n10>

39. Радчук Г. К. Усвідомлене материнство як актуальна проблема сьогодення. К., 2000. 257 с.

40. Сімейний кодекс України від 10.01.2002 // Відомості Верховної Ради, 2002. – № 21-22. – 135 с.

41. Скобло Г. В. Северный А. А., Баландина Т. А. Психические расстройства у детей первых лет жизни и психическое здоровье их родителей // Социокогнитивное развитие ребенка в раннем детстве. М., 1995....». [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://psychlib.ru/mgppu/periodica/VP052000/MPG-018.HTM>

42. Соціальний супровід сімей, що спинилися у складних життєвих обставинах : Методичний посібник / І.Д. Зверева та ін. - К. : Держсоцслужба, 2006. - 104 с.

43. Филиппова Г. Г. Психология материнства: учебное М.: Изд-во Московского института психотерапии, 2002. 240 с.

44. Чеховська І. В. Державна матеріальна підтримка сімей в Україні: проблеми та напрями реформування / І. В. Чеховська // Ученые записки

Таврического национального университета им. В. И. Вернадского. 2012. Т. 25 (64). № 1. С. 342 – 352. Серия «Юридические науки».

45. Чеховська І. В. Соціальний захист одиноких матерів: аналіз основних положень законодавства. Міжнародний юридичний вісник: актуальні проблеми сучасності (теорія та практика). 2017. № 1 (5). С. 191-201.

46. Чеховська І.В. Державна сімейна політика в Україні: теорія та практика реалізації : [монографія] / Ірина Василівна Чеховська. – Кам'янець-Подільський, ТОВ «Друкарня «Рута», 2013. 736 с.

47. Чубук Р. В. Прикладні аспекти соціальної роботи з неповними сім'ями. Вісник Національного університету «Чернігівський колегіум» ім. Т. Г. Шевченка. 2017. №142. С.204-207.